

УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ” - СКОПЈЕ

ИНСТИТУТ ЗА СОЦИОЛОШКИ И
ПОЛИТИЧКО-ПРАВНИ ИСТРАЖУВАЊА

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

ИНСТИТУТ ЗА
СОЦИОЛОШКИ И
ПОЛИТИЧКО
ПРАВНИ
ИСТРАЖУВАЊА

СТУДИЈА ЗА МЛАДИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА 2016

Раководител на проектот:
Проф. д-р Марија Топузовска Латковиќ

УНИВЕРЗИТЕТ “СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ” - СКОПЈЕ

ИНСТИТУТ ЗА СОЦИОЛОШКИ И
ПОЛИТИЧКО-ПРАВНИ ИСТРАЖУВАЊА

**СТУДИЈА ЗА МЛАДИТЕ ВО
РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
2016**

Раководител на проектот:
Проф. д-р Марија Топузовска Латковиќ

Скопје, 2016

Автори:

Проф. д-р Марија Топузовска Латковиќ

Проф. д-р Мирјана Борота Поповска

Проф. д-р Ружица Цацановска

Проф. д-р Јорде Јаќимовски

Проф. д-р Славејко Сасајковски

Проф. д-р Емилија Симоска

Доц. д-р Весна Забијакин Чатлеска

Рецензенти:

Проф. д-р Елеонора Серафимовска

Проф. д-р Горан Јанев

Издавач:

Институт за социолошки и политичко-правни истражувања,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ - Скопје

Дизајн и печат:

Европа 92 - Кочани

Научно-истражувачкиот проект е финансиран со средства од интегративните функции на УКИМ за 2016 година.

За искажаните ставови во Студијата е одговорен единствено авторот на секој од текстовите, и истите не мора да соодветствуваат на ставовите и гледиштата на истражувачкиот тим и организацијата/издавачот.

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

304.316.66-053.6(497.7)(043.7)

СТУДИЈА за младите во Република Македонија / раководител на проектот Марија Топузовска Латковиќ. - Скопје : Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, 2017. - 76 стр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија кон главите

ISBN 978-9989-633-48-5

а) Млади - Општествен статус - Македонија - 2014-2016 -
Истражувања б) Социологија на млади - Македонија в) Македонија -
Општествено политички прилики - Младинска политика - 2014-2016
COBISS.MK-ID 102597130

Содржина:

Вовед	5
МЕТОДОЛОШКА РАМКА	7
МЕТОДОЛОШКА РАМКА НА СТУДИЈАТА ЗА МЛАДИ	9
НАЦИОНАЛЕН КОНТЕКСТ	15
ЕКОНОМСКО–СОЦИОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКО–СОЦИОЛОШКИ ТЕОРИСКИ ПРЕСЕК НА СОВРЕМЕНОТО МАКЕДОНСКО ОПШТЕСТВО	17
Вовед	17
Системска социо-економска транзиција.....	18
Ултралиберален општествен пресинг	22
Амандманот IV на Уставот на Република Македонија.....	25
Проблемот на уставното име и на националниот идентитет.....	27
Завршен апостроф.....	28
Референци.....	28
МЛАДИТЕ НА ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ	31
Вовед	31
Скратување на пазарот на трудот на младите	31
Промени во структурата на пазарот на трудот на младите.....	34
Како да се олесни преминот од студии на пазарот на трудот?	35
Невработеност и сиромаштија.....	36
Како да се приближи високото образование на потребите на пазарот? ...	37
Референци.....	37
ЕМПИРИСКИ ДЕЛ.....	39
КАРАКТЕРИСТИКИ НА МЛАДАТА МАКЕДОНСКА МИЛЕНИУМСКА ГЕНЕРАЦИЈА: белези, аспирации, животен стил, ставови кон политиката, родителите и бракот	41
Вовед	41
Истражувачки резултати	42
Настани кои оставиле белег врз младите	42

Подготвеност за самостојно живеење.....	42
Аспирации наспроти лично вложување.....	43
Животен стил и очекувања за иднината	45
Вклучување во политиката (дали би е вклучиле во политичкиот живот и зошто?).....	46
Однос кон бракот и кон истополовите заедници	47
Став кон родителите	48
Заклучоци	48
Референци.....	49
МЛАДИТЕ И ОДНОСОТ КОН РАБОТАТА.....	51
Вовед	51
Македонска млада популација/Секундарни извори	52
Резултати од квалитативното истражување	53
Подготвеност за влез во светот на работата.....	53
Очекувања од работното место	55
Лојалност кон работната организација	56
Како вие самите би се опишале како работник?	57
Заклучок.....	57
Референци.....	58
ПРЕТПРИЕМНИЧКИ ИНТЕНЦИИ НА МЛАДИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА	59
Вовед	59
Теориска основа	60
Операционализација на варијаблите.....	62
Истражувачки наоди.....	63
Културни и општествени норми и ставови за претприемничко однесување	63
Лични ставови за претприемничко однесување	66
Лична перцепција за изводливоста да се биде претприемач	67
Дискусија и заклучок.....	69
Референци.....	70

Вовед

Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања (ИСП-ПИ) при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, во континуитет ги проучува младите во Република Македонија како двигатели на социо-економските промени и како наша иднина, во однос на состојбите, ризиците и предизвиците со коишто се соочуваат во современото општество, како и со цел испитување на личните карактеристики коишто ги детерминираат.

Институтот во 2013 и 2014 година спроведе две студии за младите во Република Македонија, при што и во двата случаи беа употребени опфатни анкетни прашалници со повеќе од 100 прашања, групирани во повеќе тематски целини, додека во 2016 година Институтот спроведе истражување за младинското претприемништво, на намерен примерок (N=100) на младата претприемничка популација во земјата.

Во студијата од 2013 год. младите ги искажуваа своите ставови во однос на: животниот стил и слободното време; убедувањето и припадноста; семејството и општеството; грижите и аспирациите; образованието и вработувањето; политиката и демократијата; управувањето и развојот; и нација-та и светот, додека во студијата од 2014 год. беа испитувани ставовите на младите за областите: образование; вработување; спорт; квалитет на живот; здравство и превенција; партиципација на младите и локална младинска работа; информирање преку медиуми и култура (како основа за изготвување на Стратегијата за млади 2015-2026).

И во двете студии, како најсоодветен за специфичните потреби на истражувањето, беше дизајниран репрезентативен примерок (N=1200), според процентуалната застапеност на младата популација на возраст од 15 до 29 години во осумте статистички региони на територијата на Република Македонија и поединечно на ниво на општините во секој од регионите. За анализата беа употребени комплексни статистички постапки. Вака добиените резултати генерализираат сознанија кои во 95% (ниво на значајност ($p < 0,05$)) важат за младата популација во Република Македонија.

Според добиените податоци од горенаведените истражувања: младите во поголем дел (70%) сметаат дека тешко ќе успеат да се вработат со формалното образование што го имаат стекнато; 44% од младите не работат според професијата што ја имаат; само 25% од нив би започнале сопствен бизнис; 80% од полнолетната млада генерација сè уште живеат во заедница со родителите - притоа само 51% самостојно донесуваат одлуки; половина од младите или 53% се решени или размислуваат да заминат надвор од земјата; во голема мера сметаат дека немаат никакво влијание врз општествените процеси, како и врз централната и локалната власт; 25% се сметаат за подготвени, додека 75% не се сосема подготвени за започнување на сопствен бизнис, или според друго прашање - само 17,3% од младите посакуваат да водат сопствен бизнис.

Поради тоа, за одредени сознанија во однос на ставовите на младите во Република Македонија, се укажа потреба од понатамошни истражувања со примена на квалитативни техники, како што е продлабоченото интервју, во однос на одредени проблематики каде што се отвораат одредени прашања или, пак, се појавуваат интересни податоци, недоследности и контрадикторности, со цел да се добие појасна слика за состојбите кои ги засегаат младите.

Оваа студија имаше цел да одговори на следните истражувачки прашања:

- ❖ Кои настани од блиското минато најмногу влијаеле врз младите и каков белег оставиле?
- ❖ Како младите размислуваат и се однесуваат на тема политика?
- ❖ Како младите размислуваат за семејството и бракот?
- ❖ Колку се чувствуваат младите подготвени да живеат самостојно?
- ❖ Колку образованието ги подготвило младите за успешен влез во деловниот свет?
- ❖ Колку е привлечно за младите да бидат претприемачи (да формираат своја фирма)? Каква е нивната перцепција за нивните капацитети и, секако, каква е реакцијата на нивното опкружување?
- ❖ Каков е односот на вработените млади лица кон работата?
- ❖ Каков животен стил преферираат младите, односно какви очекувања имаат од иднината?

Студијата ги содржи следните целини:

1. **Методолошка рамка на Студијата за млади**, каде што детално се објаснува методолошката основа на оваа студија;
2. **Национален контекст**, кој содржи две поглавја, а тоа се: Економско-социолошки и политичко-социолошки теориски пресек на современото македонско општество и Младите на пазарот на трудот;
3. **Емпириски дел**, кој содржи три поглавја, и тоа: Карактеристики на младата милениумска генерација: белези, аспирации, животен стил, ставови кон политиката, родителите и бракот; Младите и односот кон работата и Претприемнички интенции на младите во Република Македонија.

Се надеваме дека оваа Студија ќе придонесе за збогатување на науката и литературата за младите во земјата, дека ќе поттикне јавна дебата, како и дека ќе им послужи на сите засегнати страни, како што се: креаторите на стратегии, политики и програми за младите, научните работници, образовните институции и работодавачите.

Раководител на проектот,
проф. д-р Марија Топузовска Латковиќ

**МЕТОДОЛОШКА
РАМКА**

МЕТОДОЛОШКА РАМКА НА СТУДИЈАТА ЗА МЛАДИ

Нема факти, туку само толкувања (објаснувања).

Ниче

Методите на квалитативното истражување се така моделирани за да може да им помагаат на истражувачите да ги разберат луѓето и што тие зборуваат и прават. Тие се така моделирани за да можат да им помагаат на истражувачите да ги разберат општествените контексти и културата во којашто луѓето живеат.

Мајкл Д. Мајерс¹ (2009)

Во овој дел се поместени клучните методолошки прашања и текот на реализација на самата студија за млади. Изработката на оваа студија се одвиваше во следниве фази или етапи:

- Теоретска анализа и дефинирање на истражувачките прашања;
- Утврдување на методот за истражување;
- Составување на примерокот за истражување (типот, критериумите итн.) и негово реализирање;
- Обработка и анализа на податоците и
- Интерпретација и презентација на податоците, според кои е изготвена студијата за млади.

Нацртот за оваа студија е пресечен² (cross-sectional), бидејќи собирањето на емпириската евиденција се одвива во прецизно утврден временски интервал (10-20 септември, 2016) и обезбедува еден вид “слика” за општествениот живот на истражуваната популација.³ Но, во оваа студија треба да се има предвид и лонгитудиналната димензија, којашто првенствено е инкорпорирана низ богатата секундарна база на податоци од веќе реализираните истражувања. Оваа студија воедно претставува уште една студија за млади во реализација на ИСППИ, преку којашто тој го изразува посебниот интерес за младата популација, а од друга страна креираната богата датотека нуди можности за дополнително компаративно (или споредбено) истражување.

¹ Myers D. Michael, 2009, *Qualitative Research in Business & Management*, Sage Books Ltd, London, стр. 5.

² Bryman, A. 2012, *Social Research Methods*, Oxford University Press, стр. 59.

³ Newman, W. L., *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, Pearson New International Edition, Seventh Edition, Pearson Education Limited 2014, стр. 44.

Врз основа на претходно обезбедените податоци од веќе завршените студии за млади,⁴ коишто се веќе реализирани во ИСППИ, како и големата база на други секундарни извори на податоци (од други истражувања каде парцијално се истражуваат младите, потоа достапните статистички показатели итн.), како и од прегледот на релевантната литература, се формулираа основните **истражувачки прашања**. Тие подоцна го водеа текот на самото прибирање на емпириски материјал, односно на основа на нив се формулираа прашањата во интервјуто.

Непосредно по теоретската анализа на хетерогените теми во студијата за млади (вработување, животен стил, политика, образование итн.), дефинирани се следниве **истражувачки прашања**:

- ❖ Кои настани од блиското минато најмногу влијаеле врз нив и каков белег оставиле?
- ❖ Како младите размислуваат и се однесуваат на тема политика?
- ❖ Како младите размислуваат за семејството и бракот?
- ❖ Колку се чувствуваат подготвени да живеат самостојно?
- ❖ Колку образованието ги подготвило за успешен влез во деловниот свет?
- ❖ Колку е привлечно за нив да бидат претприемачи (да формираат своја фирма)? Какви е нивната перцепција за нивните капацитети и, секако, каква е реакцијата на нивното опкружување?
- ❖ Каков е односот на вработените млади лица кон работата?
- ❖ Каков животен стил преферираат младите, односно какви очекувања имаат од иднината?

Бидејќи истражувачките прашања се фокусираат поконкретно на предметот на истражување, тие како такви имаа пресудна улога при концепирањето и изработувањето на истражувачкиот инструмент, како и при составувањето на примерокот на истражувањето. Вака поставените истражувачки прашања беа вонредно значајни и прецизно ја насочуваа понатамошната анализа на емпирискиот материјал според клучните теми содржани во истите. Во тој контекст, според истражувачките прашања се подготви и презентира и завршниот извештај од студијата.

Примарната база на податоци во оваа студија е обезбедена преку **квалитативна методологија** т.е. со продлабочени интервјуа. Продлабочените интервјуа се полуструктурирани. **Полуструктурираното интервју** е метод за собирање на податоци којшто „се однесува на ситуација во која интервјуистот има низа прашања коишто во *водичот за интервјуирање* се дадени во општа форма...“⁵. Односно „квалитативното интервју се втемелува врз сет на прашања за коишто првенствено се дискутира“ и разговара „во длабочина, наместо да се користат стандардизирани прашалници“.⁶

⁴ Претходните студии за млади се поставени на следниве линкови: <http://isppi.ukim.edu.mk/files/studija-mladi-13.pdf> и <https://www.docdroid.net/qsrt/-pdf.html>.

⁵ Bryman, A. 2012, *Social Research Methods*, Oxford University Press, стр. 471.

⁶ Babbie E., 2010, *The Basics of Social Research*, Wadsworth Cengage Learning, стр. 340.

Основата за интервјуто содржи 14 прашања, коишто се тематски поделени. Прашањата по истиот редослед се соодветно презентирани и објаснети во водичот за интервју, којшто им беше проследен на испитаниците заедно со основата за интервју.

Интервјуата во оваа студија, интервјуираните ги пополнуваат електронски и ги враќаат назад на интервјуистите.⁷ Значи станува збор за “онлајн” индивидуални интервјуа преку е-пошта.

Она што главно го маркира или одвојува квалитативното од квантитативното истражување е токму акцентирањето на зборовите, наместо бројките. Во тој контекст податоците всушност се описите или објаснувањата што ги даваат интервјуираните во однос на поставените прашања. Базата на податоци којашто се направи за ова истражување не води кон изведување на генерализации втемелени врз популацијата, туку оди кон генерализирање врз основа на теоријата. Истражувачкиот тим на оваа студија цели кон контекстуално осознавање и разбирање⁸ на носечките теми во дефинираните истражувачки прашања, потоа издвојување на општествените процеси, истражување на микро средините, притоа од испитаниците собирајќи мноштво податоци за однапред утврдените категории. За оваа студија од клучно значење е разбирањето на соодветните гледишта на интервјуираните учесници во студијата и секако нивно соодветно анализирање и презентирање.

Во рамките на оваа студија нема дополнително да се толкува/интерпретира или едноставно да се анализира јазикот којшто го користат интервјуираните.

Во однос на епистемолошката рамка на студијата, треба да се издвои дека во студијата се цели кон разбирање на општествените состојби и активности преку анализирање и интерпретирање на исказите/одговорите на интервјуираните односно собраната база на податоци.

Примерокот е намерен - стратификуван и него го сочинуваат 30 испитаници, млади лица на возраст од 15-29 години, од Република Македонија. Раслојувањето на примерокот е направено според полот, местото на живеење (општина), возраста, степенот на образование, работниот статус и етничката припадност.

При реализирањето на интервјуата на тековните средби на истражувачкиот тим беше констатирано дека веќе после петнаесеттото интервју кај интервјуираните почнуваат одредени теми односно одговори да се повторуваат. По нивното зачестено јавување или теоретско заситување на примерокот беше донесена одлука да се направат само 30 интервјуа.

⁷ Само двајца интервјуирани, своите интервјуа ги пополнија рачно и скенирани ги вратија до интервјуистите.

⁸ Newman, W. L., *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*, Pearson New International Edition, Seventh Edition, Pearson Education Limited 2014, стр. 103-110; Bryman, A. 2012, *Social Research Methods*, Oxford University Press, стр. 28-31.

Во однос на **текот на теренското истражување**, на лицата со коишто се разговараше за интервјуто, најпрвин им беа објаснети предметот, целите и секако општите истражувачки прашања. Исто така им беа дадени и основните насоки за обработка и интерпретација на податоците. Од интервјуираните беше побарана усна согласност да бидат интервјуирани. Потоа интервјуата им беа испратени по електронска пошта на сите лица коишто се согласиле да бидат интервјуирани. По пополнувањето, интервјуираните ги праќаат пополнетите интервјуа кај интервјуистот.

Интервјуата ги реализираа членовите на истражувачкиот тим, коишто подоцна истите сегменти ги обработија, секој за својата однапред определена тема и сет на прашања во основата на интервјуто.

Значи, **вкупно се направени 30 интервјуа**, а за истите однапред е добиена усна согласност после информирање (informative consent). На сите интервјуирани лица им е загарантирана анонимност, како и соодветна заштита на дадените информации и секако нивното чување, обработка и интерпретација односно презентација.

Собраната база на податоци не се внесува во компјутерска програма за обработка на квалитативни податоци, туку секој автор самостојно во своето поле на интерес ги обработува и анализира своите податоци. Пред анализата на добиената база на податоци, истражувачкиот тим направи формална и логичка контрола на собраниот емпириски материјал со цел да се утврди сигурноста и секако валидноста на истиот. Само кај мал дел на одговорите во интервјуата беше констатирана извесна нецеловитост и минорна недоследност, па затоа се побара од неколку интервјуирани дополнување и дообјаснување.

Анализата на квалитативната база на податоци се фокусираше врз интерпретациите, искуствата и перцепциите на интервјуираните млади лица во однос на дефинираните теми во истражувачките прашања. Секој член на тимот самостојно ги обработуваше своите прашања и ги обликуваше носечките категории односно теми. При анализата на податоците се одеше кон извесно редуцирање на суровиот теренски материјал и фокусирање врз оние податоци коишто директно се поврзуваат или произлегуваат од истражувачките прашања.

Анализата на квалитативните податоци не опфати дискурзивна анализа на базата на податоци, туку имаше тенденција да го разбере општествениот контекст и културата, како и непосредно осознавање на самите појави или теми во длабочина (појавните облици, ставовите, убедувањата, искуствата, перцепциите итн.).

При **интерпретацијата и презентацијата на квалитативната емпириска база**, секој автор самостојно, по свое наоѓање одредени прашања синтетизира и нив ги прикажува како синтетички показатели, додека други „поенти“ од одговорите на интервјуираните ги наведува во оригинален формат (онака како се искажани - запишани). Цитатите на интервјуираните се во функција на наодите и заклучните согледувања на самата студија.

Исто така, во завршниот извештај дел од одговорите на поставените прашања во интервјуата се персонализираат и се даваат во наративен формат (со цел да се добие појасна претстава за истражуваниот предмет). Мал дел од базата на податоци се квантифицира и истата така се презентира.

Наодите или заклучните согледувања на поставените истражувачки прашања ќе бидат соодветно протолкувани и интерпретирани. Имајќи предвид дека собраните емпириски податоци со помош на квалитативно интервју го имаат предзнакот на субјективни, дескриптивни, холистички, детални, а истите се интерпретативни, како и не испуштајќи го од вид општиот карактер и целите на квалитативното истражување, се изготви самата структура на презентацијата на истите. **Структурата на презентацијата на студијата** во истражувачкиот извештај ја одредија темите и поттемите коишто се јавуваат во интервјуто. Самата структура на истражувачкиот извештај е тематски конципирана и главно ќе го задржи применетиот концепт на основата за интервју, со што во основа се заокружи логичката рамка на студијата.

НАЦИОНАЛЕН КОНТЕКСТ

ЕКОНОМСКО–СОЦИОЛОШКИ И ПОЛИТИЧКО– СОЦИОЛОШКИ ТЕОРИСКИ ПРЕСЕК НА СОВРЕМЕНОТО МАКЕДОНСКО ОПШТЕСТВО

Вовед

Овој текст е пишуван строго наменски и тој треба да ја одигра улогата на елементарно, кратко и брзо економско–социолошко и политичко–социолошко теориско скицирање на современото македонско општество. И тоа на крајно ограничен простор треба да го направи така што да може да послужи како своевиден теориски вовед во емпириско истражување кое како свој истражувачки предмет ги има социјалните ставови на младата генерација во рамките на современото македонско општество. Тоа се ставови преку кои би требало доста прецизно да се оформи една релативно комплетна слика за вредносниот однос на младата генерација кон актуелното македонско современие. Воедно, преку овие ставови треба да се оформи и една доста прецизна слика во однос на можните правци на развој на македонското општество и на државата Република Македонија, нешто кое секако претставува повисок квалитет и квалитет повеќе на скицираниот и вложениот истражувачки напор.

Зборуваме значи за современата и актуелната македонска млада генерација, при што научно–истражувачки посебно е инспиративно, провокативно и значајно да се фокусира оној нејзин посебен и конкретен социјален сегмент кој во стварност и суштински треба и мора да ја игра и да ја одигра до крај примарно и пред сè улогата на македонската генерација - у. Генерација која треба, како прв чекор на нејзината социјална промоција, афирмација и реализација, ургентно да го наметне и ако треба, доколку тоа биде нужно сурово, сирово и брутално (навистина без цинизам, без сарказам и без малициозност речено: оваа генерација така работи - поинаку и не знае) да го реализира и да го материјализира својот посебен, својот себичен, социјален интерес. Ова е генерацијата која еднострано и пристрасно е свртена и ангажирана кон осмислување, фундаирање и развивање на целокупниот систем на општествени односи како технократска или технократско–економска и технократско–пазарна (нео)либерална визија, исто таква идеја, исто таков концепт и исто таков оперативен модел и проект. За оваа генерација како своевидна ИТ генерација, за жал или можеби за среќа, фокусно пресекувајќи го нејзиното технократско и слободно-пазарно светогледно, идејно и духовно битие, крајно апстрактни дури и езотерични се политичките идеи и идеали на демократија, слобода на говор, слобода на медиуми, човеко-

ви права..., извлечени надвор од социјалното поле и социјалната структура на технократскиот и слободно–пазарниот фундамент, креација и развој на општествениот систем, неговото успешно социјално поставување и неговото успешно социјално потврдување, реализирање и материјализирање.

Оваа генерација не е генерација која е спремна да излезе и да гине на барикадите за некакви - за неа и за нејзиниот посебен социјален интерес - апстрактни и одвишни политичко-демократски идеи и идеали. За неа политичката демократија не е нужен предуслов и нужна социјална средина во која може да ја постави, да ја операционализира и да ја реализира и материјализира својата социјално–стратумска посебност. А, од друга страна, македонската генерација - у за да го реализира и материјализира својот посебен социјално–стратумски интерес, воопшто не е зависна од какви било финансиски извори, по правило на странски фондации, агенции и амбасади. И, на крајот на краевите, ако не може својот социјално–стратумски интерес да го наметне, реализира и материјализира во Македонија, тоа без посериозни проблеми ќе го направи сосема успешно некаде надвор од Македонија, и тоа независно од каква било политичка и идеолошко–политички условена поддршка, по правило од странски фондации, агенции и амбасади. И точка.

Системска социо-економска транзиција

На ова место започнува елементарната и кратка експликација и елаборација на неколкуте фокусни општествени сегменти кои претставуваат клучни економско–социолошки и политичко–социолошки белези на современото актуелно македонско општество: економската транзиција од еден во друг социо–економски систем, идеолошката ултралиберална пресија врз современото македонско општество, Рамковниот договор и новата преамбула на Уставот на Република Македонија од 1991 година и проблемот со името на државата Република Македонија, проблемот на модерна Македонија како Macedonia, а не како Makedonia, и на модерниот македонски идентитет како Macedonian identity, а не како Makedonian identity. Се разбира дека нивниот избор е определба на авторот на овој текст, при што секако дека не може да се отфрли доста силното влијание врз изборот на неговиот потесен професионален интерес, како и неговата светогледна, теориска и идеолошка определеност, припадност и профилираност.⁹

Државата Република Македонија и македонското општество се држава и општество во транзиција од еден во друг општествен систем, односно се

⁹ Авторот на овој текст е кејнзијанец (што значи дека нема предрасуди или предубедувања во однос на државниот интервенционизам), не е и никогаш не бил член, симпатизер или гласач на некоја политичка партија (нема гласано на ниту едни избори, било да се тоа претседателски, парламентарни или локални) и идеолошки е профилиран како левичар и социјалдемократ (но е од оние “старите“ социјалдемократи кои не ја прифаќаат неолиберализацијата на своите социо–економски определби и политики, кои не ја прифаќаат ултралиберализацијата на своите социо–културни определби и политики и кои не ги прифаќаат априоризмот и безусловноста на геостратешкиот и геополитичкиот филоамериканизам).

држава и општество во транзиција од една во друга општествена формација. Оваа констатација неспорно конотира коренита (светогледна, идејна, концепциска) промена на сите системи и потсистеми на државната конституција и на вкупната структура и констелација на општествената заедница, и по хоризонтала и по вертикала на државната конституција и на целината на општествената структура и констелација (Rohas, 2013). Нема потреба посебно да се апострофира и неминовноста во рамките на таа општествено–системска трансформација да биде опфатен и социо–економскиот систем на државата (Roland, 2001). И уште повеќе неговата системска промена во вакви историско–општествени моменти и околности со моќ на ултимативност во суштина ја претставува општествената основа на севкупните нови (општествени/историско–општествени) транзициони системски трансформации, конституции, структурирања и констелирања. Ова всушност се констатации и заклучоци кои во општествената теорија веќе имаат цврст статус и признание на аксиомност и кои не се некој парцијален и палијативен израз на (скоро догматски) економски детерминизам во науките за општествените односи - социологијата како општа општествена науки и другите посебни општествени науки (Kuzio, 2001).

Некако, патем кажано, со исклучителна општествена важност, важност за целината на структурираноста и констелираноста на општествените односи и на општествениот систем, е прашањето и дилемата за тоа кој општествен стратум од целината на социјалната стратификација на македонското општество е најголемиот губитник во овој процес на ваква системска транзиција. Ова го кажуваме, иако со голема доза на сигурност дека ќе биде потврдена, може да се постави хипотеза дека таа социјална стратификација сè уште е доста далеку од фазата на нејзина релативна консолидираност и стабилност (Bernardi, 2007). Имено, на ова место може да се изнесе мислење и теза дека таков губитник е точно онаа генерација која со доста емпириско право би можела да биде означена како македонската генерација - x (Paulin, Riodron, 1998). А тоа е генерацијата родители токму на генерацијата - y (Reilly, 2012, Huybers, 2011); тоа е генерацијата глобално позната и именувана како “baby – boom” генерација.

Ако може да се зборува за генерација која би можела да биде македонски социо–економски прекаријат, може да се изнесе мислење, заклучок и теза дека оваа македонска генерација - x е македонскиот прекаријат, македонската социо–економски (воедно и политичко–демократски) изгубена генерација (McGregor, 2008). Изгубена генерација не во смисла на тоа дека низ процесот на општествено–системска транзиција, посебно низ процесот на социо–економската транзиција, загубила многу суштински, како драстична и радикална социо–економска и статусна калварија – загуба на социјално–економски статус што го имала во претходниот општествено–економски систем и неговата социјална стратификација, структура и констелација на општествена моќ, односно била жртва на екстремна пауперизација, туку

изгубена генерација во смисла на тоа дека овој процес на општествено-економска транзиција, како сегмент на вкупниот процес на општествено-системска транзиција, резултира со вкупна општествена и посебно со општествено-економска состојба која всушност постави и подигна премногу големи и високи вкупни општествени и посебно општествено-економски бариери кои оваа генерација со својата ментална структура, со својот образовен статус и профил и со својата етичка изграденост “просто-напросто“ не беше во општествена состојба - не беше решителна, не беше моќна и не беше вешта да ги прескокне, да ги сруши, едноставно да ги надмине тие бариери на каков било општествен начин и со примена на какви било општествени средства, за да може да ги промовира, наметне, брани, реализира и материјализира своите социјално-стратумски приоритети, односно својот посебен социјално-економски интерес (Standing, 2011, Wright, 2015).

Во Република Македонија периодот на транзиција од еден во друг општествен систем започна и практично во целиот период на негово спроведување се одвиваше под жестоко и решавачко влијание на концептот на монетаристичкиот неолиберализам, впрочем исто како и во сите други такви транзициски држави (Harvey, 2005). Тоа е и периодот кога нивото на невработеност во Македонија достигна вселенски димензии, со климакс од 38% генерално и со скоро 50% кај младите. Мора многу силно да се потенцира дека во Република Македонија проблемот на невработеноста нема циклична, туку има системска и структурна природа – добар дел од вработеноста во претходниот економски систем беше нерационален и виртуелен. Исто така, нивото на невработеност, на пример од 38%, беше нереално и виртуелно. Во истиот тој период, ако ништо друго, на пример, истражувањата на сивата економија покажуваа дека таа, ако не повеќе, изнесува барем 25%.

Треба да се потенцираат барем три точки и три проекти од вкупноста на социо-економските односи кои имаат базично и суштинско значење и влијание за конципирањето и спроведувањето на неолиберално-монетаристички конципираната и моделираната општествено-системска платформа во Република Македонија: воспоставувањето на (монетаристичко-неолиберална) макроекономска стабилност, приватизацијата на општествената сопственост и флексибилизацијата на пазарот на труд (воедно и капиталната трансформација на системот на пензиско осигурување).

Монетаристичко-неолибералната макроекономска стабилност (Issing, 2009) спроведена е посебно во средината на 90-тите години успешно - ова може да биде и некојси кејнзијански (Greenwald, Stiglitz, 1987) цинизам и сарказам: успешно е спроведена погледнато строго монетаристичко-неолиберално, но со немерливо негативни последици врз големината на БДП, економскиот раст, вработеноста односно невработеноста и вкупниот општествен развој односно незадржливо и во миг слободно паѓање - се разбира во најтесна соработка (оваа формулација во стварност е еуфемизам) со ММФ и првенствено на основата и во рамките на Stand-By Arrangement (SBA) -

по дефиниција тоа е кредит наменет за премостување на платнобилансни проблеми и за чие добивање треба да се преземе обврска и да се спроведе пакет на мерки и активности со кои и преку кои ќе се воспостави бараниот и фаворизиранiot (монетаристичко–неолибералниот) концепт на макроекономска стабилност. И од тогаш сè до денес земјата воопшто нема сериозни последици со инфлацијата, иако не смее да се заборава девалвацијата (во 1997 година). Дури, напротив, националната економија, особено во периодот по 2008 година, се соочува со дефлаторни импулси и притисоци. Исто така, Република Македонија нема сериозни последици со фискалниот дефицит и покрај неговиот раст во периодот по 2008 година – период кога практично не постои држава која кејнзијански контрациклично и контракризно не посегна по употреба и релаксирање на монетарната и на фискалната политика во услови на стагдефлација. Но, тука има место и за уште една суштинска забелешка: стартното ниво на фискалниот дефицит во Република Македонија кое претставува база на која се пресметуваат индексите на раст на фискалниот дефицит беше на целосно нерационално ниско ниво за земја во развој на која нужно ѝ се потребни високи стапи на економски раст – тоа е искуството на брзорастечките економии во земји со недоволно развиени економии, земји во развој, земји и економии со ниско ниво на додадена вредност и недоволно конкурентни на глобалните пазари.

Поради ограниченоста на просторот за овој труд, не можеме подетално да се задржиме на трансформациските/системско–реформските проекти на приватизација, решавањето на проблемот на загубарите преку FESAL Arrangements со Светската банка, санацијата на најголемата банка, Стопанска банка а. д. Скопје, и создавање на прилично квалитетен банкарски систем (наистина со доста конзервативни и прудентни определби на нивните политики) согласно со Basel Standards (посебно Basel 3 Standards за адекватност на капиталот на банките – на пример, бараниот минимум е 8%, а просекот на македонските банки е 15 – 16%) на The Basel Committee on Banking Supervision при The Bank for International Settlements (BIS) во Базел (“Банка на централните банки“).

Дури и спроведени стрес-тестови од страна на НБРМ во нивните најцрни сценарија покажуваат дека и во тие услови просечното ниво на адекватност на капиталот нема да падне под 8%. Нивото на токсичност на активите се одржуваше на крајно солидното и безбедно ниво од 11 – 12% сè до неодамна кога регулаторот, НБРМ, пропиша исправка на вредност на финансиски средства - отпишување од билансите на банките на оние токсични активи кои во стварност во последните две години се целосно резервирани, што се надоврзува на претходната регулатива банките во три фази да ги отстранат од своите биланси на приходи сметководствените вредности на преземениот недвижен имот на име на реализирани хипотеки, со што ова ниво на токсичност на активите падна на “спектакуларно“ ниските (не повеќе од) 8%.

Значи, во периодот на неолиберално–монетаристичкиот “крај на историјата“ и во Република Македонија беа поставени и спроведени основите на неолиберално–монетаристичката нивелација на македонската економија и воопшто на вкупноста на социјално–економските односи. Тогаш беше сосема успешно воспоставена неолиберално–монетаристичка макроекономска стабилност, и тоа по цена на рапиден пад на економската активност/БДП, примарно поради тоа што овој процес беше спроведен како “шок мерка“ и како “шок терапија“, а не како еволутивен процес низ кој ќе се обезбеди првенствено преку мерките на кејнзијанскиот државен интервенционизам едно макар и минимално ниво на раст, тогаш законски беше поставена основната рамка на приватизација, тогаш започна процесот на флексибилизација на пазарот на труд и тогаш се реформираше пензискиот систем.

Ултралиберален општествен пресинг

Овој ултралиберализам, вклучително и како социо–културен ултралиберализам, во стварност треба да претставува концепциска основа и уште повеќе идеолошка матрица на постмодернистичка деконструкција на фундаменталните и суштинските концепти и наративи на модернизмот на македонското општество, вклучително, се разбира, и во однос на неговиот социо–културен модернизам. Jacques Derrida е базичната теориска подготовка и апликација на постмодерниот деконструктивизам – така како што Derrida ги деконструираше значењата на класичните и големите автори и дела на книжевниот модернизам и тоа требаше да претставува постмодернизам во книжевната теорија и наука исто како и во книжевното творештво, токму така со примена на неговиот теориски метод треба да се деконструираат фундаменталните и суштинските концепти и наративи на глобалното модерно општество и да се воспостави и примени нова глобална општествена реалност која ќе биде постмодерна (Praparata, 2008). Во оваа смисла се напаѓаат сите големи, фундаментални и суштински концепти и наративи на модернизмот – Вестфалскиот меѓународен политички и правен поредок (концептите и наративите на државата–нација и на нејзиниот суверенитет и државата– нација како субјект на меѓународниот правен и политички поредок), идеите и откровенијата на универзалните религии и верите (примарно нивниот етички елемент и нивната етичка функција), концептите и наративите на бракот и семејството (оние кои својот темел го имаат во универзалните религии), концептите и наративите на етно–националниот идентитет, концептот на либералната демократија, посебно во однос на нејзините институции (со легалитет и легитимитет на избрани на некој вид на либерално–демократски избори, вклучително и изборот на парламентите и евентуално и претседателите на републиките на општи, тајни и непосредни избори) и во однос на извршната власт во нејзини рамки преку наметнување на во основа суштинско во однос на вршењето на власта на партнерство со т.н. граѓански сектор – организации кои немаат либерал-

но–демократски изборен легалитет и легитимитет. Овие идејни, идеолошки и политички проекти, напори и активности посебно се зајакнати за време на вториот претседателски мандат на Барам Обама (Barack Hussein Obama).

Во Република Македонија, теориски и практични носители и спроведувачи на социо–културниот постмодернистички деконструктивизам на модерната македонска општественост се фондацијата Отворено општество (ФООМ) и USAID.¹⁰

¹⁰ Оваа констатација максимално уверливо и соодветно може да се експонира, да се документира и да се верификува преку увид и реферирање на некои базични и официјални документи на овие две организации, како и преку реферирање на стручни и научни текстови пишувани од страна на угледни истражувачки од угледни “западни” (американски) универзитети.

На пример, за програмските определби и за конкретните проектни активности на USAID од големото мноштво на текстови до кои може да се дојде преку пребарувачот Google, на ова место ги издвојуваме:

- Lee Badgett M. V., Nezhad S., Waaldijk K., van der Meulen Rodgers Y. (2014): The Relationship between LGBT Inclusion and Economic Development: An Analysis of Emerging Economies, USAID, the Williams Institute, williamsinstitute.law.ucla.edu/.../lgbt-inclusion-and-development-november-2014.pdf.
- Paraschiv D. (2105): POLITICAL CORRECTNESS IN PRESIDENT BARACK OBAMA’S SPEECHES ON LGBT RIGHTS AND SAME-SEX MARRIAGE, DISCOURSE AS A FORM OF MULTICULTURALISM IN LITERATURE AND COMMUNICATION SECTION: LANGUAGE AND DISCOURSE ARHIPELAG XXI PRESS, TIRGU MUREŞ, 2015, ISBN: 978-606-8624-21-1, <http://www.upm.ro/ldmd/LDMD-03/Lds/Lds%2003%2058.pdf>.

Еве и два програмски документи на USAID во кои е содржана фокусната определба на агенцијата, Државниот секретаријат и претседателот на САД во однос на LGBT заедницата:

- LGBT VISION FOR ACTION. Promoting and Supporting the Inclusion of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Individuals, U.S. Agency for International Development 1300 Pennsylvania Avenue, NW Washington, DC 20523, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/pbaaa689.pdf.
- LGBTI PROGRAMS. The LGBTI Global Development Partnership (2016), USAID, <https://www.usaid.gov/what-we-do/democracy-human-rights-and-governance/protecting-human-rights/lgbti-programs>.

За важноста што LGBT заедницата ја има во програмските, идеолошките и политичките определби и активности на ФООМ, на ова место, на пример, ги реферираме следниве две библиографски единици:

- FOUNDATION OPEN SOCIETY - MACEDONIA STRATEGY 2014-2017, <http://dcleaks.com/wp-content/uploads/2016/soros/strategies/macedonia.-fosc-revised-2014-2017-strategy.pdf>.
- REPUBLIC OF MACEDONIA Submission to the UN Universal Periodic Review 18th Session of the UPR Working Group Submitted 24 June 2013, <http://www.esem.org.mk/pdf/Publikacii/Ostanati/2013/Joint%20Submission%20on%20health%20to%20the%20UPR%20-ESE%20and%20other%20CSO's.%20Macedonia.pdf>.

Во Република Македонија ФООМ и USAID својата програмска, идеолошка и политичка определба и практична агенда во однос кон социјалното промовирање на LGBT заедницата во огромна мерка и обем ги реализираат преку најразновидна соработка, на прво место финансиска, и со користење на организационите платформи на LGBT центарот за поддршка и на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија. Оваа констатација многу лесно и брзо се оформува и се верификува дури и со доста површен преглед и анализа на нивните официјални електронски страници. На ова место само можеме да наведеме дека главен партнер на

Ударна тупаница е наметнувањето на социјалниот статус и почит кон LGBT заедницата, при што во Република Македонија оваа заедница практично се сведува на хомосексуализмот. Ова практично треба да значи дека позитивниот однос кон социјалниот статус и почит кон оваа заедница и кон ултралибералниот концепт и модел на нејзини поединечни и групни општествени права всушност претставува есенција, критериум и мерка на историско–цивилизациона и културно–цивилизациона напредност и авангардност (Hill, 2007). Како директен опозит на тоа, позитивниот општествен однос кон етно–националниот идентитет, пред сè македонскиот, заедно со позитивниот однос кон религијскиот и верскиот идентитет (првенствено на православно христијанство и на МПЦ), се наметнува како есенција, критериум и мерка на историско–цивилизациски и културно–цивилизациски анахронизам, конзервативизам и регресивизам. Собирите на кои се изразува позитивниот однос кон етно–националниот идентитет, заедно со религијско–верскиот идентитет, се осудуваат како собири на “разулавени толпи на примитивци“ (парафразирано), а собирите на кои се изразува LGBT идентитетот, во стварност хомосексуалниот идентитет, практично се посветуваат како возвишени “паради на гордоста“. Секои искажани негативни ставови кон етно–националните и религијско–верските идентитети (примарно кон МПЦ и најпрво кон нејзиниот епископат), дури и ставови на омаловажување, на ступидности и на бласфемичности, жестоко се наметнуваат и се бранат како социјални акти на иманентна и суштинска слобода на мислата и говорот; а, од друга страна, секој став кој содржи и најиндиректна и најалузивна форма на одредена блага, мека и лесна општествена неприфатливост на хомосексуализмот, неприфатливост искажана со најконвенционален можен речник, се дисквалификува како тежок акт на криминално поведение.

Сиот тој социјален инженеринг на социо–културен посмодернистички деконструктивизам на една модерна општествена заедница се спроведува токму во општествена заедница во која социјалните ставови кон хомосексуалноста и кон хомосексуалците се со најголем општествен електрицитет на негативност. Изразито помал е негативниот набој на социјалните ставови изградени на етно–национална и на религијско–верска основа, пред сè македонско–албански етно–национални и православно–исламски негативни социјални ставови. Согласно со овие и слични вакви социјални ставови, во рамките на модерното македонско општество најголема социјална дистанца е социјалната дистанца во однос на хомосексуализмот и хомосексуалците, и е изразито поголема во однос на сите други линии на социјална дистанца, вклучително и во однос на социјалните дистанции низ линиите на етно–националната и религијско–верската хетерогеност и спротивставеност.

Центарот се Хелсиншкиот комитет, а потоа амбасадата на САД во Република Македонија, значи и USAID и ФООМ. Од сајтот на Хелсиншкиот комитет се гледа дека главна социјална група или заедница чии човекови права ги штити Комитетот се правата на LGBT заедницата, тие се највидливи на овој сајт и со тоа добиваат најистакнат општествен публицитет. Од овој сајт еклатантно се гледа дека меѓу неколкуте главни партнери на Комитетот се и ФООМ и USAID.

Во оваа смисла, конкретниот наметнуван постмодернистички однос кон хомосексуализмот и хомосексуалноста како ударна тупаница на постмодернистичкиот деконструктивизам на модерното македонско општество (Fenger, 2012), најреално и најобјективно погледнато, претставува провокативно, иритантно и дури и соблазнително општествено (концепциско, идеолошко и политичко) размислување и делување.

Амандманот IV на Уставот на Република Македонија

Преамбулите на уставите немаат правна структура на нивната форма и содржина, не содржат класични правни одредби и формулации, не произведуваат директно и непосредно правно–нормативно дејство, па дури и сите уставни преамбули - тие преамбули по правило служат да задоволат две цели: да го одредат и да го дефинираат носителот и изворот на суверенитетот на државата, кој е тој општествен субјект кој ја конституира државата, како прва цел, и, како втора цел, да дадат краток но целосно содржаен, директен и непосреден пресек на историско–државниот, историско–правниот и историско–политичкиот континуум кој претходи на државниот субјект и на државната конституција на кои се однесува конкретниот устав и конкретната негова преамбула (Orgad, 2010). За жал, во овој текст нема простор интегрално да ги поставиме Преамбулата на Уставот на Република Македонија од 1991 година и неговиот Амандман IV, кој во стварност е нова Преамбула и кој целосно и буквално е преземен од Рамковниот договор од 2001 година.

Веднаш се забележува дека во Амандманот IV државата со уставно име Република Македонија е држава на нејзините граѓани, како уставно–правна и како политичко–социолошка категорија, кои се носители и извор на нејзиниот суверенитет, за потоа веднаш да следи запирка и по неа се објаснува дека тие граѓани се припадници на Македонскиот народ (внимавајте на големата буква - М), како уставно–правна и како политичко–социолошка категорија, и на деловите од другите народи кои живеат во Република Македонија, како уставно–правна и како политичко–социолошка категорија, при што тие делови од народи се напишани со мала буква, вклучително и делот од албанскиот народ. Оваа определба, оваа идентификација - делови од народ кои живеат во друга држава, а не во неговата национална или матична држава, всушност претставува класична, типична, школска и учебничарска дефиниција за национално малцинство или националност, како што впрочем стои во Преамбулата.

Значи, категоријата национално малцинство, односно националност само е супституирано со дескрипција за тоа што претставува национално малцинство, односно националност (Pospisil, 2006). И името на државата Република Македонија најдиректно и најнепосредно произходи и е детерминирано од името на народот, македонскиот народ, а деловите од другите народи кои живеат во неговите граници не партиципираат со својот народен

идентитет како детерминанта во одредувањето на името на државата. Тие си имаат свои други национални или матични држави кои своето име го добиваат од името на народот на таа национална или матична држава. Македонскиот народ освен Република Македонија нема друга своја национална или матична држава и во таа смисла државата Република Македонија ја посредува својата конститутивна природа како национална држава, односно матична држава на македонскиот народ.

Затоа Република Македонија не е и не може да биде „Швајцарија на Балканите“, оригинерно според Ванчо Михајлов, и затоа не може, меѓу другото, и кантонално, на територијална основа да се (кон)федерализира. Во Република Македонија не живеат исклучиво само делови од народи кои имаат свои дуги национални и матични држави, туку живее македонски народ, кој го дава и го детерминира и името на државата, и живеат делови од народи, вклучително и од албанскиот народ, кои си имаат други свои национални и матични држави. Во Република Македонија не живеат Македонци–Бугари, Македонци–Албанци, Македонци–Турци, Македонци–Срби и сл., како што оригинерно конципираше В. Михајлов, што значи и во секој случај без Македонци–Македонци. Модерниот македонизам, модерниот македонски идентитет е токму таков – македонски, значи не е ниту славوماкедонски, ниту, пак, античкоммакедонски.

Во Амандманот IV предност се дава на современоста, сегашноста и иднината, односно на директната референдумска конституција на државата Република Македонија и затоа започнува со истакнување на категоријата граѓани кои конституираат држава, а потоа доаѓа историскиот дел каде што се идентификува нивниот народен идентитет, додека во Преамбулата, обратно на ова, предност се дава на историскиот дел каде се зборува за категориите македонски народ и националности, за потоа во современиот дел кој се однесува на референдумот за самостојност да се зборува за категоријата граѓани кои конституираат држава. Фактички со ова делот од албанскиот народ кој живее во границите на Република Македонија, преку своите избрани политички претставници, ја призна уставно–правната, меѓународно–правната, државотворната и политичката валидност и релевантност на Референдумот за самостојност од 8 септември, 1991 година. Значи, и во Преамбулата и во Амандманот IV кога се зборува за сегашноста и иднината, односно кога се зборува за референдумското изјаснување за самостојност јасно се зборува за уставно–правната и политичко–социолошката категорија граѓани кои ја конституираат државата Република Македонија (Keane, 2009).

Во оваа смисла, внесувањето на уставно–правната и политички–социолошката категорија заедници во нормативниот дел на Уставот, суштински ништо не менува бидејќи тие нормативни одредби со ништо и на никаков начин на ги дерогираат, не ги девалвираат и најмалку ги анулираат определбите и детерминантите од Преамбулата, односно од Амандманот IV, вклучително и во однос на идентификацијата на носителот и на изворот на суверенитетот на државата.

Проблемот на уставното име и на националниот идентитет

Македонско–грчкиот проблем за името на државата со уставно име Република Македонија во својата суштина е длабоко и базично идентитетски проблем. Овој проблем само строго формално може да биде разбиран и третиран како проблем околу името на државата Република Македонија, односно како проблем за тоа како да се промени или дополни името на државата за да може наводно во меѓународни рамки да се прави разлика меѓу историскиот географски регион Македонија и државата со уставно име Република Македонија. Односно, со тоа и такво менување или дополнување на уставното име во меѓународни рамки да се истакне, да се направи разлика, да се разбере и да биде неспорно и кристално јасно дека државата со тоа уставно име, Република Македонија, се протега на само еден дел од вкупната територија на историскиот географски регион Македонија.

Ако навистина е во тоа природата на проблемот, тогаш проблем всушност и нема, едноставно затоа што самото уставно име на државата Република Македонија недвосмислено кажува дека тоа е уставно име на држава со некои прецизно дефинирани граници и врз база на тие прецизно дефинирани граници, меѓу другите исполнети услови, таа држава станала субјект на современиот меѓународно–правен поредок, односно е примена за членка на ООН. Името Република Македонија е типично име за државен субјект, а не за географски регион – географски регион во своето име не може да ја содржи одредницата *држава*. Гледајќи на оваа основа, сосема е очигледно дека со уставното име на државата Република Македонија и со нејзините прецизно дефинирани граници при приемот во ООН е направена сосема јасна и прецизна дистинкција меѓу држава и географски регион, односно меѓу име на држава и име на географски регион.

Но, рековме и да потенцираме дека таа форма на проблемот е лажна. Проблемот во својата природа е иманентно национално–идентитетски и како таков не се однесува и не го проблематизира само концептот на современиот македонски национален идентитет, туку, ништо помалку, овој проблем се однесува и го проблематизира и модерниот концепт на идентитетот на грчката нација–држава; концепт кој го вклучува и ексклузивитетот на античко–македонскиот идентитет и на неговото историско–цивилизациско и културно–цивилизациско наследство (Sasajkovski, Micanovska, 2011).

Затоа денес не смее да постои Македонија како Macedonia и македонски идентитет како Macedonian, бидејќи античка Македонија и античкиот македонски идентитет историско–цивилизациски и културно–цивилизациски дефинитивно конечно се консумирани, втупени се во и преку концептот на идентитетот на модерната грчка нација–држава.

Затоа, денешното постоење на некоја Македонија како Macedonia, а не како Makedonija, и некои Македонци како Macedonians, а не како Makedonians, од таа Македонија како Macedonia директно и флагрант-

но го урива концептот на идентитетот на модерната грчка нација–држава (Sasajkovski, Micanovska 2014).

Завршен апостроф

Социјалниот статус на младите, генерацијата – у, која веројатно треба да се екстрахира како генерацијата на младите ИТ-генијалци и “манијаци“, во македонското општество во овие изминати дваесет и пет години од конституцијата на Република Македонија како целосно суверена, независна и самостојна држава е во стварност и во суштина крајно пластична резултанта и радикален израз на севкупните социјални движења, и економско–социолошки и политичко–социолошки движења кои го окарактеризираа и го обременија со комплекс на разновидни економско–социолошки и политичко–социолошки тешкотии и проблеми современото македонско општество, односно државата Република Македонија. Невозможно е да се избегне констатацијата дека тој комплекс на економско–социолошки и политичко–социолошки тешкотии и проблеми на најизострен и најрадикален начин и ниво се манифестираше и сè уште се манифестира токму во однос на младите како конкретен социјален слој од социјалната стратификација на современото македонско општество. Целиот тој комплекс на економско–социолошки и политичко–социолошки тешкотии и проблеми на одреден начин дури стана и основна карактеристика на процесот на транзиција како процес на премин од една во друга општествена формација, односно како процес на премин од еден во друг општествен систем.

Исто така, овие транзициски економско–социолошки и политичко–социолошки (преку нивното влијание врз реалниот економски живот) турбуленции и дисторзии на најочигледен и најдрастичен (дури и општествено најдраматичен начин) го погодија социјално–економскиот статус на младите луѓе како посебен социјален слој на современото македонско општество, концентрирајќи и сублимирајќи, воедно и еманирајќи се преку социјално–економскиот проблем (можеби дури и како вистинска социјално–економска катаклизма) на невработеноста. Неспорен емпириски факт, кој не е карактеристичен само за современото транзиционо македонско општество, туку е глобален и универзален социјално–економски факт и проблем, е фактот кој укажува, аргументира и документира дека проблемот на невработеноста на најдиректен и најдрастичен начин и со најголема сила и моќ се однесува и удира на невработеноста на младите луѓе – примерите со Шпанија и Грција во периодот по летото 2008 година се целосно и брутално бележити.

Референци:

- Bernardi F. (2007): The Four Sociologies and Social Stratification, “Sociologica” 1/2007, doi: 10.2383/24195,
http://www2.uned.es/dpto_so2/bernardi/documentos/BernardiSociologicaE.pdf

- Fenger M. (2012): DECONSTRUCTING SOCIAL COHESION: TOWARDS AN ANALYTICAL FRAMEWORK FOR ASSESSING SOCIAL COHESION POLICIES, CORVINUS JOURNAL OF SOCIOLOGY AND SOCIAL POLICY Vol.3 (2012) 2, 39–54, file:///C:/Users/User/Downloads/metis_183361_OA.pdf
- Greenwald B., Stiglitz J. (1987): KEYNESIAN, NEW KEYNESIAN AND NEW CLASSICAL ECONOMICS, Source: Oxford Economic Papers, New Series, Vol. 39, No. 1 (Mar., 1987), pp. 119-133, http://faculty.msmc.edu/hossain/grad_bank_and_money_policy/keynesian,%20new%20keynesian%20and%20new%20classical%20economics_greenwald%20and%20stiglitz.pdf
- Harvey D. (2005): A Brief History of Neoliberalism, Oxford University Press, <https://www.sok.bz/web/media/video/ABriefHistoryNeoliberalism.pdf>
- Hill P. (2007): LGBT Rights Law: A Career Guide, Bernard Koteen Office of Public Interest Advising Harvard Law School, <http://hls.harvard.edu/content/uploads/2008/07/guide-lgbt.pdf>
- Huybers C. M. (2011): The Recruitment and Retention Of Generation Y, The Graduate School University of Wisconsin-Stout May, 2011, <http://www2.uwstout.edu/content/lib/thesis/2011/2011huybersc.pdf>
- Issing O. (2009): In search of monetary stability: the evolution of monetary policy, Bank for International Settlements 2009, <http://www.bis.org/publ/work273.pdf>
- Keane J. (2009): Civil Society, Definitions and Approaches, Springer-Verlag Berlin Heidelberg 2009, http://www.johnkeane.net/wp-content/uploads/2009/01/jk_civil_society_definitions_encyclopedia.pdf
- Kuzio T. (2001): Transition in the Post – Communist State: Triple or Quadruple?, POLITICS: 2001, VOL 21 (3), 168 – 177, www.taraskuzio.net/Economic%20Transition_files/economics-transition.pdf
- McGregor J. (2008): Generation X: The ‘Lost’ Generation?, L’Abri Papers #JM02 L’Abri Papers, http://www.labri.org/england/resources/05052008/JM02_Generation-X.pdf
- Orgad L. (2010): The preamble in constitutional interpretation, The Author 2010. Oxford University Press and New York University School of Law, <http://icon.oxfordjournals.org/content/8/4/714.full.pdf>
- Paulin G., Riodron B. (1998): Making it on their own: the baby boom meets Generation X, Monthly Labor Review February 1998, <http://www.bls.gov/mlr/1998/02/art2full.pdf>
- Pospisil I. (2006): The Protection of National Minorities and the Concept of Minority in the EU Law, A Paper to be presented at the ECPR 3rd Pan-European Conference, Bilgi University, Istanbul, 21–23 September 2006 Section: Majorities and Minorities in Enlargement and Integration II, <http://www.jhubc.it/ecpr-istanbul/virtualpaperroom/008.pdf>
- Preparata G. G. (2008): UN(FOR)GIVING: BATAILLE, DERRIDA AND THE POSTMODERN DENIAL OF THE GIFT, The Catholic Social Science Review 13 (2008): 169-200, <http://www.catholicsocialscientists.org/CSSR/Current/2008/Preparata%20-%20article.pdf>
- Reilly P. (2012): Understanding and Teaching Generation Y, 2012 Number 1 | English Teaching Forum, <http://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ971235.pdf>

- Rohac D. (2013): WHAT ARE THE LESSONS FROM POST-COMMUNIST TRANSITIONS?, Institute of Economic Affairs. Published by Blackwell Publishing, Oxford, [//iea.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/Rohac.pdf](http://iea.org.uk/wp-content/uploads/2016/07/Rohac.pdf)
- Roland G. (2001): The Political Economy of Transition, University of California, Berkeley, California, http://eml.berkeley.edu/~groland/pubs/polectrans_jpe.pdf
- Sasajkovski S., Micanovska L. (2011): THE ESSENCE OF THE COLLISION BETWEEN THE CONCEPTS OF THE MACEDONIAN AND GREEK NATIONAL IDENTIT, International Scientific Conference “*Security in the Post – Conflict (Western) Balkans: Transition and Challenges Faced by the Republic of Macedonia*”, Faculty of Security – Skopje, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, Ohrid.
- Sasajkovski S., Micanovska L. (2014): THE LATENT IMPACT OF CONCEPT OF EXCLUSIVE SLAVIC ETHNO GENESIS OF MODERN MACEDONIAN NATIONAL IDENTITY ON HIS INTEGRITY, International scientific conference “MACEDONIA AND THE BALKANS, A HUNDRED YEARS AFTER THE WORLD WAR I – SECURITY AND EURO-ATLANTIC INTEGRATIONS”, Faculty of Security – Skopje, University “St. Kliment Ohridski”, Ohrid.
- Standing G. (2011): The Precariat The New Dangerous Class, Bloomsbury Academic An imprint of Bloomsbury Publishing Plc 36 Soho Square, London W1D 3QY, UK and 175 Fifth Avenue, New York, NY 10010, USA, [https://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat_The_New_Dangerous_Class_-Bloomsbury_USA\(2011\).pdf](https://www.hse.ru/data/2013/01/28/1304836059/Standing.%20The_Precariat_The_New_Dangerous_Class_-Bloomsbury_USA(2011).pdf)
- Wright E. O. (2015): IS THE PRECARIAT A CLASS?, Department of Sociology University of Wisconsin 1180 Observatory Drive Madison, WI 53706 608-262-0068, <https://www.ssc.wisc.edu/~wright/Published%20writing/Is%20the%20Pracriat%20a%20class%20--%20GLJ%20forthcoming.pdf>

МЛАДИТЕ НА ПАЗАРОТ НА ТРУДОТ

Вовед

Нееднаквиот пристап до неопходните ресурси, како што се образованието и вработувањето, стимулира незадоволство кај младите во постојните општествени услови, но ја зајакнува нивната свест за значењето на еднаквиите можности за успех во образованието и вработувањето.

Вкупниот просечен ризик поврзан со невработеноста во Република Македонија сè уште е голем и нееднакво е распределен. Секако најголем дел од причините за високата невработеност е поврзан со економската состојба во општеството, карактеристиките на невработените и промената кај побарувачката на квалификуваната и неквалификуваната работна сила.

Тука се изнесени податоци добиени со истражувањата на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања во Скопје, 2014 година, под наслов „Јавно мислење-2014“ и „Младински трендови во Република Македонија“, на репрезентативен примерок од 1200 испитаници на простор на цела Македонија и податоци од Анкета на работната сила и сиромаштија на Државниот завод за статистика.

Скратување на пазарот на трудот на младите

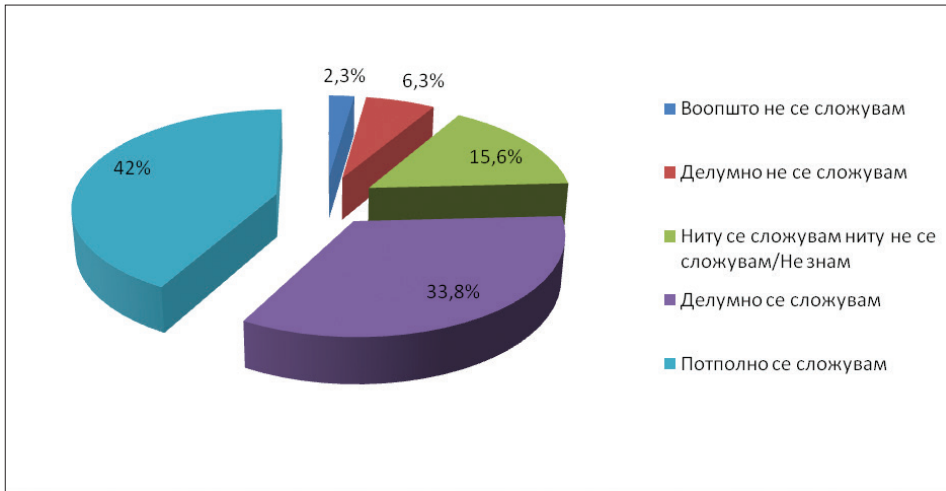
Стапка од 37,3% од невработените во Република Македонија се помеѓу 15 и 29 години (Анкета на работна сила, 2015 година). Скоро половина од населението во таа возраст во Република Македонија нема сопствен приход. Во 2015 година 92 792 до 29 години, односно 43 793 до 24 години се невработени. Бројот на младите без приходи во третата деценија е во постојан пораст. Главни причини за ваквата состојба се несоодветниот образовен ситем, односно школувањето на кадрите кои не одговарат на пазарот на трудот, но и непостоење доволно програми за вработување. Постојано сè повеќе од младите се повлекуваат од побарувачка на работа и се исклучуваат од општеството, односно остануваат на неговата маргина.

Промените со кои се соочуваат младите на почеток на овој милениум се побавни, посложени, а понекогаш се поризични во споредба со оние генерации пред нив. Коулс зборува за продолжена и напукната транзиција во која економската зависност на младите од нивните родители трае подолго (Coles, 1995). Скратувањето на пазарот на трудот на младите е од централно прашање, поради што преминот кон независноста на возрасниот човек е продолжен од средните дваесетти на средните триесетти години од животот.

Во услови на вистински колапс на пазарот на трудот за младите, до што се дојде во 90-тите години на 20-от век, тие реформи резултираа со оневозможување на голем број млади да се изборат за финансиска независност.

Истражувањата покажуваат дека 76,8% од испитаната популација на младите ги губат најдобрите години од животот чекајќи вработување, а само 8,6% одговориле дека младата генерација чекајќи вработување нема никакво влијание врз губење на најдобрите години од животот.

Графикон 1: Губење на најдобрите години од животот чекајќи вработување

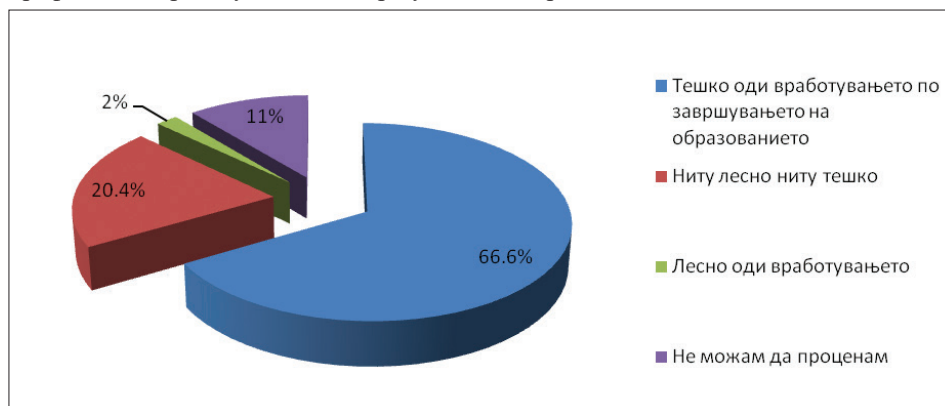
Извор: Проект „Младински трендови во Република Македонија“ (2014), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

Побарувачката на квалификуваната и неквалификуваната работна сила е променета. Актуелните социјални проблеми на невработените имаат суштински последици врз човековата сигурност.

Несигурноста на поединецот во идната негова кариера може да добие различни облици и може да се мери на различни начини.

На прашањето „*Какво е Вашето мислење за вработување по завршување на образованието?*“, очекуваните одговори се групирани во четири категории (*тешко оди вработувањето, ниту лесно ниту тешко, лесно оди вработувањето и не можам да проценам*). А учеството на испитаниците за кои се одлучиле кај поединечните категории се прикажани во графикон 2.

Графикон 2: Вработување по завршување на образованието

Извор: Проект „Младински трендови во Република Македонија“, (2014), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

Од графиконот може да се констатира дека младите се песимисти во пронаоѓањето на посакуваната работа затоа што две третини се изјасниле дека *тешко оди вработувањето по завршување на образованието*. Оние кои сметаат дека *лесно оди вработувањето* по образованието, како што се гледа од графиконот, е симболично (2%).

Секако возраста и степенот на образованието на младите влијае врз одговорите на ова прашање.

Со натпросечно изјаснување дека *тешко оди вработувањето* се одликуваат младите на возраст од 25-29 години и завршено средно образование (72,1%, 72,2%).

Еден облик на несигурност е стравот од неуспехот во задржувањето на постојната работа, а другиот облик којшто нас нè интересира во дадениот случај е добивањето на посакуваната работа по завршеното образование и успех во животот. Нашето прашање за истражување на перципираниот успех во животот беше „*Што денеска е значајно за да се успее во животот?*“. На понудените модалитети добиени се следните одговори:

Табела 1: Најзначајно за да се успее во животот (кростабулација според возраст на испитаниците)

	19-29	30-39	40-49	50-65	Над 65	Вкупно
Да се има лична способност и образование	25,4	22,5	20,0	20,4	13,2	21,7
Да се биде чесен и праведен	11,3	15,9	12,5	23,0	33,0	16,6
Да се има пари	23,3	22,5	31,8	25,7	18,7	25,0
Учество или поврзаност со власта	40,0	39,1	35,7	30,9	35,2	36,8
Вкупно	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Проект „Јавно мислење-2014“, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

Можеме да констатираме дека младите (19-29 години) во Република Македонија успехот во животот го гледаат преку учеството или поврзаноста со власта бидејќи 40% сметаат дека успехот во животот зависи од поврзаноста или блискоста со власта. После тоа, 25% се оние кои сметаат дека личната способност и образованието може да им помогнат во животот, додека 11% сметаат дека треба да се биде чесен и праведен.

Според тоа во Република Македонија постои неповолен општествен контекст во кој влегуваат: лошо вреднување на знаењето во општеството, дипломата не гарантира добар живот - барем во Република Македонија, масовно запишување на факултети и недоволно охрабрување од општеството, непостоење на можност за вработување по завршување на факултет.

Имено, невработените се често придружени со ограничен пристап до приходи, до средства за работа, до социјалните, здравствените, образовните и културните услуги, придружени со сиромаштија и неисхранетост.

Промени во структурата на пазарот на трудот на младите

Република Македонија со стапка на невработеност од 26% (Анкета на работна сила 2015 година) секако не дава добри перспективи за општествена интеграција на младите, особено ако земеме предвид дека нивната стапка на невработеност изнесува 42,3%. Што значи дека над две петтини од работната сила кај младите е оневозможена да стекнува работно искуство и приход.

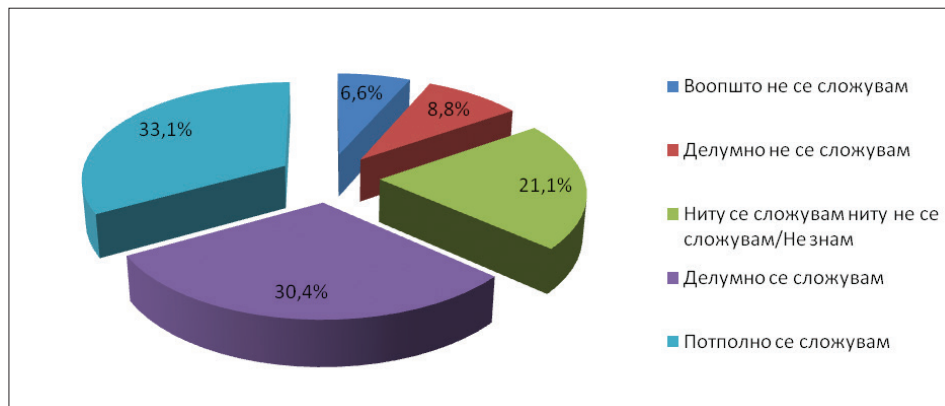
Табела 2: Динамика на структура на работна сила на возраст 15-29 години, во %

	2006 год.	2015 год.
Работоспособни	100,00	100,00
Работна сила	50,4	49,8
Неактивни	49,6	50,2
Индекс на работна сила	100,0	93,0

Извор: Мои пресметувања, Анкета на работна сила, 2006 и 2015, Статистички преглед, Население и социјални статистики; 2,4,16.02, 843.

Полнолетната млада генерација живее со поддршка на семејството, односно од солидарноста на родителите и најблиските роднини. Долгорочната невработеност ги прави младите фрустрирани и незадоволни затоа што се приморани во недоглед да ги одлагаат значајните функции, како за поединците, така и за општеството - склопување брак, родителство и слично. „Од една страна, паралелно со подолгото чекање на вработувањето, се поместува старосната граница за стапување во брак, а од друга страна кај воспоставените брачни заедници се појавува нарушување во функциите на семејството“ (Јаќимовски, 2000:44).

Графикон 3. Влијанието на невработеноста врз стапувањето во брак и раѓањето на деца

Извор: Проект „Младински трендови во Република Македонија“, (2014), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

Од податоците може да се види дека 63,5% од анкетираниите одговориле дека се согласуваат (делумно се согласуваат - 30,4% и потполно се согласуваат - 33,2%) во тоа што невработеноста ја поместува старосната граница за стапување во брак и раѓање на деца, а само 15,5% одговориле дека нема влијание (воопшто не се согласуваат – 6,6% и делумно не се согласуваат - 8,8%).

Како да се олесни преминот од студии на пазарот на трудот?

Како што се гледа од наведените одговори, немаат подеднакво значење можностите за преминот од образование на работа. Општата дистрибуција на одговорите покажува дека како најзначаен фреквентен одговор за премин од образование на работа е *комбинираното образование и работата преку работна пракса*, а како помалу значајни се *поврзувањето на образовните институции со потребите на економијата и јасно дефинирање на професији, знаења и вештини неопходни за брз развој на Република Македонија*.

Табела 3: Можност за премин од образование на работа

	Можност за премин од образование на работа	1-најзначајна; 3-најмалку значајна			Вкупно
		1	2	3	
1	Неопходно е поврзување на образовните институции со потребите на економијата	27,8	36,4	35,8	100,0
2	Потребно е јасно дефинирање на професији, знаења и вештини неопходни за брз развој на Република Македонија	28,3	36,6	35,1	100,0
3	Комбинирано образование и работа преку работна пракса	43,9	25,5	30,5	100,0

Извор: Проект „Младински трендови во Република Македонија“, (2014), Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје

Вложувањето во образованието, посебно во високото образование придонесува во намалувањето на невработеноста која во Република Македонија сè уште е висока. Зголемување на вработувањето во услови на глобализацијата може да се оствари само по пат на доживотното образование и усовршување. Но, Република Македонија и тука значително заостанува во однос на просекот на ЕУ - само 1,3% од работоспособното население во Македонија учествува во програмата надвор од редовниот образовен систем. Во последните години, преминот на младите од образование на работа станува сè подолг, сложен и турбулентен процес. Анкетата на работна сила покажува како бројката на невработени млади од 1 и повеќе години постојано е висока. Имено над една третина (33,8%) од вкупно невработените лица подолго од една година се на возраст од 15-29 години (Анкета на работна сила, 2015 година).

Невработеност и сиромаштија

Пристапот на пазарот на трудот и платите се клучни при одредувањето на средствата на поединците и домаќинствата, а исто така се важни при обезбедувањето на сигурноста и контролата во однос на тие средства. На тој начин позицијата на младите на пазарот на трудот е главна одредница за нивното богатство или сиромаштија, па така истражувањата покажуваат дека позицијата на младите во овој случај е значително поинаква од позицијата на возрасните.

Вообичаено е дека влијанието на вработеноста врз сиромаштијата е позитивно. Заработувачката од платената работа е најголемиот извор на приходот, додека немањето на заработката е најголема причина на сиромаштијата (Sutherland et al., 2003). Промените кај работниот статус или кај заработката се главна причина за движењето во или надвор од сиромаштијата (Jenkins and Riggs, 2001).

Бројот на вработените во едно домаќинство е најважен индикатор за степенот на сиромаштијата на сите членови во домаќинството, вклучувајќи ги и децата, меѓутоа вработеноста во текот на животот влијае врз степенот на сиромаштијата по пензионирањето. Според објективните мерила, стапката на сиромаштија кај невработените е повисока од онаа кај еден член вработен во домаќинството односно два и повеќе членови вработени.

Табела 4: Стапка на сиромаштија според најфреквентниот статус на економска активност, 2013-2014

	2013 година	2014 година	2015 година
Вработени	11,1	9,8	9,0
Невработени	43,7	40,4	39,9
Пензионери	10,9	8,7	7,2
Други неактивни лица	29,2	26,1	26,4

Извор: Соопштение, бр. 4.1.16.84, Државен завод за статистика, Скопје, стр. 3

Наодите во табелата покажуваат бројни импликации. Прво, ја потврдуваат тезата со која е дојдено на други места за нееднаквата распределба на ресурсите во некои домаќинства што придонесуваат за повисоко ниво на сиромаштја што ја доживуваат невработените лица. Кај домаќинствата што остваруваат понизок доход, поголема е веројатноста невработените да добиваат помал дел од ресурсите, како и да се откажуваат од некои предмети за лична употреба за да ги купат оние кои се потребни на децата или целото домаќинство.

Работниот статус има влијание врз општествената сегрегација, особено од причина што на неа се гледа како средство за засилување на исклученоста. Неколките промени кои се случуваат во последните години направија ексклузијата на младите да стане значаен фактор. Прво е промената во пазарот на трудот. Порано преминот од младост во зрела доба се случувал на почетокот на некоја професионална кариера. Сега пазарот на трудот на младите е прилично несигурен, па преминот од родителскиот дом во независен живот е многу неизвесен (Гиденс, 2007, 331). Младите имаат политичко право и статус, но нивните права на вработување и станување битен фактор во општеството стануваат сè понеизвесни. Тоа доведува до поголема зависност од родителите.

Како да се приближи високото образование на потребите на пазарот?

- ✓ Непходно е поврзување на факултетите со потребите на економијата;
- ✓ Потребно е јасно дефинирање на професии, знаења и вештини неопходни во Република Македонија за брз развој, и тоа не само во релниот сектор, туку и во останатите сектори во општеството. Врз основа на тие показатели, високото образование треба да ја дефинира својата уписна политика и политиката на функционирањето на студиските програми.

Референци:

Anthony, Giddens (2000), *Sociology* (Fourth edition), Polity Press, Cambridge.

Coles, B. (1995), *Youth, youth transitions and social policy*, London: UCL Press.

Јаќимовски, Ј. (2000): *Невработеност и социјални проблеми во Република Македонија*: Јорде Јаќимовски и Александар Петревски): Економски и социјални аспекти на невработеноста во Република Македонија и во Република Бугарија и перспективи за нејзино намалување: Зборник на трудови, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања, Скопје и Економски институт, Скопје, Фондација Фридрих Еберт - канцеларија Скопје. Стр. 41-49.

Jenkin, S.P. and Rigg, J.A. (2001) *The dynamics of poverty in Britain, Research Report 157*, Leeds: Department for Work and Pensions.

Sutherland, H., Sefton, T., and Piachaud, D. (2003) *Poverty in Britain: The impact of government policy since 1991*, York: Joseph Rowntree Foundation.

ЕМПИРИСКИ
ДЕЛ

Автори: проф. д-р Марија Топузовска Латковик и проф. д-р Емилија Симоска

КАРАКТЕРИСТИКИ НА МЛАДАТА МАКЕДОНСКА МИЛЕНИУМСКА ГЕНЕРАЦИЈА: белези, аспирации, животен стил, ставови кон политиката, родителите и бракот

Вовед

Младите во Република Македонија на возраст од 15 до 29 години главно се претставници на милениумската генерација (родени помеѓу 1981-2000). Оваа генерацииска група ширум светот е карактеристична по тоа што за време на детството, раната младост и адолесценцијата на нејзините членови се случиле мошне битни историски (социолошки, економски, политички, технолошки) настани/промени и елементарни/природни непогоди на глобално ниво. Како најзначајни настани би се издвоиле: падот на Берлинскиот ѕид во 1989 год., војните на Блискиот исток (Авганистан, Ирак, Сирија) и на Балканот (Босна, Србија, Хрватска, Косово), терористички напади (како 9/11 во Њујорк, бомбите во Париз и Шпанија и др.), светската економска рецесија од 2008 год. (која се случи во периодот кога тие доволно созреја да влезат во светот на работата), општествени трансформации (премин од комунизам во капитализам, поместување на граници и создавање нови држави), нови правци во уметноста (Digital art, Neo pop, Body art), природни и елементарни непогоди и катастрофи со илјадници човечки жртви (како цунамито во Јапонија и Индонезија, земјотресите во Хаити, Јапонија, Непал, Индија и Турција, поплавите во Азија, централна и југоисточна Европа, САД, ураганите како Катрина, Сенди, Ајрин, Рита и др.), појава на смртоносни вируси и епидемии (ХИВ, ХПВ, свински и птичји грип, ебола), социјални движења (ЛГБТ), рапиден развој на технологијата преку иновација на компјутерите, мобилните телефони (смартфони), (безжичниот) интернет, глобализацијата, развој на социјалните медиуми (Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, Youtube) и сл.

Милениумците до сега се најобразована генерација, која често работи и студира во исто време (независно дали половина или цело работно време);¹¹ тие не го сфаќаат живењето во заедница со родителите како нешто негативно, ниту пак му даваат предност на бракот пред родителството;¹² тие можеби не преферираат да живеат во луксуз, но имаат силна желба да го

¹¹ http://www.niu.edu/facdev/_pdf/guide/students/millennials_our_newest_generation_in_higher_education.pdf

¹² http://www.huffingtonpost.com/delia-lloyd/millennial-generation_b_836931.html

подобрат нивниот животен стандард и посакуваат да можат да си дозволат да купат нешта без разлика дали тие им се неопходни или не.¹³

Истражувачки резултати

Во продолжение се прикажани главните карактеристики кои ги опишуваат младите во Република Македонија, според анализата на нивните лични ставови/изјави.

Настани кои оставиле белег врз младите

Со цел да се утврдат околностите во кои растеле и се развивале нашите милениумци и белегот што го оставиле истите врз нив, од младите беше побарано *да издвојат настан во Република Македонија (или во непосредното окружување) од периодот на нивното детство и рана младост па до сега, што имал најголемо (позитивно или негативно) влијание врз нив.*

Од одговорите на испитаниците, може да се констатира дека како настани кои имале најпозитивно влијание врз младите се издвојуваат: на прво место успехот на Македонската кошаркарска репрезентација, преку пласирањето на четврто место на Европското првенство во Литванија, потоа студентските протести и осамостојувањето/независноста на Република Македонија. Кај претставниците на албанската етничка група, како таков настан се посочува потпишувањето на Рамковниот договор.

Како настани кои оставиле негативно влијание најчесто се посочуваат: на прво место - етничкиот вооружен конфликт од 2001 година; потоа природните и елементарните непогоди во земјата, како што се поплавите во последните три години и серијата земјотреси од месец септември и октомври, 2016 година; атентатот на претседателот Киро Глигоров и војните во соседните држави. Како настани кои предизвикале негативно чувство, младите ги посочуваат и личните загуби на блиски членови на семејството (најчесто на еден од родителите).

Подготвеност за самостојно живеење

Од Студијата за млади,¹⁴ спроведена од ИСПИИ во 2013 година, сознанијата укажуваат дека 80% од младите на возраст од 18 до 29 години живеат во заедница со родителите, и тоа 35,2% одговориле дека тоа е така поради практични причини, за 35,4% без посебни причини и 21,7% поради финансиски причини. Поради таквиот податок, младите беа запрашани *колку се чувствуваат подготвени да живеат самостојно, и од што најмногу за-*

¹³ <https://www.luxurydaily.com/millennials-active-luxury-buyers-but-spending-power-lies-in-older-generations/>

¹⁴ Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска М., et al. *Студија за младите во Република Македонија, 2013*. Скопје: Фридрих Еберт фондација, 2013

виси оваа подготвеност (од семејни навики, финансии, сопствено место за живеење, знаење да се води домаќинство, сигурна работа и сл.).

Од одговорите може да се заклучи дека поголемиот дел од младите би сакале да живеат самостојно, но за тоа им се неопходни финансиски средства (коишто ги немаат доволно во моментот, поради немањето работа или ниските примања), и преферираат да имаат сопствено место за живеење. Дел од испитаниците се изјасниле дека живеат одделно од родителите, при што некои самостојно се финансираат, а другите сè уште финансиски се зависни од родителите, иако живеат физички одделени. Тие, пак, што живеат/живееле во странство велат дека е полесно да се осамостоиш кога си далеку од дома, во друга земја, и истите финансиски ги помагаат родителите, бидејќи имаат поголеми примања од нивните. Младите веруваат дека знаењето да се води домаќинство се стекнува по отселувањето од семејниот дом. Интересен е податокот дека двајца млади испитаници на возраст над 23 години се изјасниле дека не се чувствуваат доволно зрело и подготвено да живеат самостојно. Испитаничка од ромска припадност вели дека би живеела единствено во заедница со партнер кој ќе биде одговорен за финансии, а таа да чува деца, води домаќинство и да не работи.

Аспирации наспроти лично вложување

Во последното истражување од 2016 година, поврзано со невработеноста кај младите,¹⁵ во кое беше испитуван работниот локус на контрола (степенот до кој луѓето веруваат дека имаат контрола врз настаните/ситуациите во работен контекст), резултатите покажаа дека просекот на младите невработени луѓе во Република Македонија е на средина на теоретскиот опсег (min=16; max=96) и изнесува $m=55,15$, со стандардна девијација од 8,73, што укажува на одредена амбивалентност во работниот локус на контрола. Поради таквиот податок, младите беа запрашани ***колку се подготвени да се вложуваат за да ги достигнат своите цели, или колкава е нивната подготвеност да работат прекувременно, да учат и да работат, да издвојуваат пари за лична надградба (дошколување/курсеви).***

Во одговорите на испитаниците доминираат ставовите дека младите се подготвени во голема мера да се вложуваат себеси за достигнување на нивните цели, тие студираат и завршуваат факултет, работат, често продолжуваат на постдипломски и докторски студии, учествуваат во неформалното образование и поголем дел би работеле прекувременно и би издвојувале финансии за лична надградба.

„Во моментов сум вработен на две работни места, а истовремено и студирам втор циклус на студии. Подготвен сум да вложам колку треба за да го остварам она што го имам зацртано.“

¹⁵ Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска, М., Старова, Н. *Студија за невработеноста на младите во Република Македонија*. Скопје: Фридрих Еберт фондација, 2016.

Но, се истакнуваат и ставови кои укажуваат на демотивираност кај младите за вложување на труд и финансии, поради неверување во исплатливоста на истото или, пак, постоење на одредени бариери - немање можности (најчесто време и/или пари):

„Немам такви планови. Сега планирам само да го завршам факултетот и потоа да се вработам.“

„Не знам колку би бил способен да учам и да работам истовремено, тоа ќе морам да го пробам.“

„Ако се исплати на крај вложениот труд, спремна сум да се надградувам.“

„Секогаш подготвен за прекувремена работа само доколку истото не се злоупотребува.“

„Прекувремена работа - не. Да учам и вложам за лични цели и надградба - да.“

„Со фактот дека сум докторирала пред да наполнам 30 години се покажува дека доволно сум вложила во исполнувањето на своите цели. Во поглед на прекувремена работа не сум подготвена освен ако не е ретка и дополнително се плаќа бидејќи досегашното искуство ми покажало дека ниту се вреднува ниту се исплатува, туку напротив, ми одзема од социјалниот/личниот живот кој мене многу ми значи.“

„Сакав и уште да учам, ама не можам поради пари. Се нема, сиромашни сме.“

„Сè уште не можам да го одбранам магистерскиот труд зашто ми се потребни 1000 евра за тоа... Не можам да земам кредит зашто веќе отплаќам, поради свадба и учество на моето семејство за купување на објект. А одам и на курсеви кога и да има, само тие да не се со плаќање.“

„Во оваа држава не, би се дообразувала само во странство.“

„Кога би била сигурна дека сè што вложувам ќе има плод, мислам дека немам граници до каде би се жртвувала за да се доедуцирам, специјализирам... Моментално, немам никаква мотивација, бидејќи кај нас не се добива работа со квалификации.“

Животен стил и очекувања за иднината

Во студијата за младински трендови¹⁶ на младите спроведена од ИСППИ, беше утврдено дека прворангирани животни приоритети на младите се: 1) да изградам успешна кариера; 2) да бидам добар родител; 3) да имам сопствено место за живеење. Но, во истата студија вкупно 31% од испитаниците веруваат дека исполнувањето на животните цели и планови ќе им оди тешко или многу тешко, додека само 13% веруваат дека тоа ќе биде лесно или многу лесно. Во однос на прашањето дали веруваат дека ќе заработат доволно за да го имаат животниот стил кој го преферираат, дури 37% одговориле дека тоа е тешко или многу тешко. Оттаму, за целите на ова истражување од младите беше побарано да опишат како се замислуваат за 10 години (работен, брачен, општествен, финансиски статус, место на живеење, животен стил итн.).

Во одговорите на испитаниците главно е застапен ставот дека младите во иднина се замислуваат како вработени и со успешна кариера; во семеен живот со брачен партнер и деца; со сопствено место на живеење; со доволно финансии - но, без луксуз. Ваквите резултати ги потврдуваат квантитативните сознанија од претходните истражувачки студии, а истовремено укажуваат дека младите се оптимисти, но и реални во очекувањата за иднината, и дека не мечтаат/фантазираат за тешко остварливи или скоро невозможни сценарија. Изненадувачки е што кај двајца од испитаниците се споменува и социјално-економската „класа“ или статус, потоа двајца од испитаниците го замислуваат животот во иднина покрај море, а една испитаничка го замислува својот живот за 10 години во странство. Исто така, во одговорите се спомнуваат и водењето на сопствен бизнис, викендичките и патувањата како дел од животниот стил:

„Финансискиот статус не ми е толку битен, само да можам да си ги исплатам животните трошоци кои не подразбираат и луксуз...“

„Мислам дека местото на живеење ќе ми биде Скопје, но едно поинакво и поубаво Скопје.“

„Вработен, во брак, за живеење немам план... Средна материјална класа.“

„По 10 години се замислувам дека ќе бидам оженет, со нормален стил на живеење, со живеење исто во Скопје и сметам дека ќе имам среден материјален статус.“

„Општествениот статус не ме интересира толку колку можноста да правам нешто што ми се допаѓа и ми овозможува да правам што сакам (квалитетни одмори, прошетки низ светот и сл.).“

„Среќна, реализирана, мал личен бизнис со месечни примања од околу 2000 – 3000 евра, мажена со 2-3 деца... Викендичка задолжително...“

¹⁶ Јакимовски Ј., Топузовска Латковиќ М., et al. *Младински трендови во Република Македонија*. Скопје: Агенција за млади и спорт на Република Македонија, 2014.

„За 10 години се замислувам дека сум вработен и водам некоја организација (невладина или политичка), можеби дополнително и некаков бизнис. Животниот стил да ни биде во рамките на успехот на општеството... Сакам да живеам во безбедна средина, место каде што нема да биде дискриминирано моето семејство и ќе ги ужива сите права како останатите. Сакам да сум во технолошко и истражувачко напредно место каде се гледа да се подобри животот на луѓето и јас би учествувал во нивното создавање.“

„Во поглед на брачниот живот немам никакви замисли, но нема да ми пречи и да останам немажена и без деца.“

„Сопствена фирма која ќе ми дава привилегија на повеќе слободно приватно време, а истовремено доволна финансиска подлога. Семејство со деца и повремено излегување надвор од Македонија.“

Вклучување во политиката (дали би се вклучиле во политичкиот живот и зошто?)

Она што доминира во ставовите на испитаниците во однос на ова прашање е речиси целосна идентификација на политичката со партиската активност. Може да се каже дека скоро сите испитаници прашани дали се гледаат себеси во политичкиот живот, одговорите ги врзуваат за членување или поддршка на политичките партии.

Неколкумина испитаници имаат свест за можностите за политичка самореализација на различни нивоа, додека само кај еден еден испитаник се забележува препознавање на релацијата граѓански активизам - политичко ангажирање.

Односот кон политиката (поточно, за оваа група - политичките партии) е доминантно негативен. Резимирано, за оваа група, сè што е негативно во македонското општество е резултат на дејствувањето и лошите одлуки на политичките партии.

Само неколку испитаници споменале дека се веќе политички активни, преку членување во политички партии. Причините за тоа се прилично прагматични: вработување, подобар стандард, заштитеност и сл. Само еден испитаник ја опишал својата политичка активност како учество во антивладини протести, независно од политичките партии.

Наспроти ова, податоците од едно неодамнешно анкетно истражување,¹⁷ покажале дека над 60% од младата популација во Македонија е партиски активна (од истите причини кои беа наведени), што е значително поголем број.

Резултатите покажуваат дека кај младата популација доминира негативниот однос кон политичкиот активизам и политиката воопшто. Поимот

¹⁷ Проект „Кореспондирање на младинските политики со приоритетите на младите во Република Македонија“, реализиран од Институтот „Прогрес“ и Институтот за социолошки анализи во 2015/16

политика кај голем број испитаници симболизира „притисоци“, „криминал“, „корупција“ и сл., поради што тие не го гледаат своето место во тој контекст.

Помалку од половина испитаници изјавиле и дека се чувствуваат беспомошни, безвредни или недоволно моќни да променат нешто во општеството, поради што преферираат да останат настрана од политичките процеси. Како што изјавил еден испитаник: „Политичките вредности се извитоперени. Индивидуалните интереси ги надминуваат општествените... настанува симбиоза меѓу државната структура и организираниот криминал... јас не би се вклучил во политичките струи.“

Неколку испитаници поинаку го гледаат својот придонес, како на пример следниов став: „Треба да ја сакаме земјата и не треба да бидеме политички активни за да придонесеме во нејзиното унапредување. Доволно е да бидеме човечни и да ги почитуваме моралните вредности.“

Однос кон бракот и кон истополовите заедници

Најголемиот број испитаници искажаа почит кон бракот како институција и основна заедница во општеството. Испитаниците често под поимот „брак“ подразбираат заедница, без оглед дали е формално регистрирана. Се појавуваат и околу 10% кои ја нагласуваат релацијата и љубовта меѓу партнерите како позначајна од формалната димензија.

Само еден испитаник на бракот гледа како на институција „надлежна за биолошка репродукција“, додека кај останатите доминира социјалната димензија.

Најголемиот дел од интервјуираните стапиле или би стапиле во брак. На останатите не им пречи бракот, туку сметаат дека претходно треба да се исполнат одредени услови (завршено образование, вработеност, минимум стандард и сл.).

Во однос на истополовите бракови, испитуваната популација е во најголем дел прилично либерална. Истополовиот брак им пречи на помалку од десет испитаници (доминантно од помали градови, Албанци и Роми). Тие ја опишуваат оваа врска како „неприродна“, „погрешна“ или „штетна за општеството бидејќи ја оневозможува биолошката репродукција“.

Најголемиот дел испитаници немаат против заедници меѓу лица од ист пол. Ставовите главно се образложуваат со тоа дека „бракот е заедница со лице што се сака... Не е битен полот доколку лицата се сакаат“.

Друг илустративен исказ е дека „бракот е институција во која треба да влезат психички созрени индивидуи... сè додека таквите луѓе ме почитуваат, ги поддржувам нивните лични избори, какви и да се“.

Оваа млада популација е евидентно полилиберална од наодите на редица истражувања правени изминатава деценија, кои Македонија ја евидентираат како прилично хомофобично општество, со исклучително негативен став кон истополовите заедници.

Став кон родителите

На прашањата каква поддршка имаат од родителите и дали ги сметаат родителите за успешни, добиени се исклучително слични одговори. Сите испитаници се задоволни од односот на своите родители кон нив и кон било која нивна образовна или кариерна иницијатива.

Одговорите на младите луѓе на ова прашање беа прилично куси и главно се сведуваа на изјави од типот дека родителите „секогаш ми помагаат со совети“, „ми помогнале во образованието“, „ми помагаат финансиски“.

Успешноста на родителите е високо ценета од младите испитаници, иако во примерокот имаше испитаници со најразличен семеен социјален статус. Само еден испитаник смета дека родителите не постигнале доволно бидејќи „направиле лоши процени во животот“. Останатите ги сметаат за успешни професионалци, неретко именувани како „пример во мојата кариера“.

За мал дел од испитаниците успехот на родителите се идентификува со тоа што „успеале да одгледаат успешни, образовани деца“, а не со нивните професионални постигнувања.

Резимирано, изгледа дека родителите на испитаниците им се позитивен пример во животот. Несомнено е дека оваа група, причините за можните турбуленции во својата кариера и живот нема да ги бараат во рамки на семејството.

Заклучоци

- ✓ Настани од непосредното опкружување и од блиското минато, кои имале најпозитивно влијание врз младите се: успехот на Македонската кошаркарска репрезентација на Европското првенство во Литванија; студентските протести и осамостојувањето/независноста на Република Македонија. Додека, пак, настани кои оставиле негативно влијание се: етничкиот вооружен конфликт од 2001 година; природните и елементарните непогоди во земјата (како што се поплавите во последните три години и серијата земјотреси од месец септември и октомври, 2016 година); атентатот на претседателот Киро Глигоров и војните во соседните држави;
- ✓ Подготвеноста за самостојно живеење е директно поврзана со финансиската независност. Младите во Република Македонија, во голема мера сè уште се финансиски зависни од родителите;
- ✓ Младите се подготвени во голема мера да се вложуваат себеси за достигнување на нивните цели, но не веруваат дека трудот секогаш се вреднува во земјата;

- ✓ Младите во иднина најчесто се замислуваат како вработени и со успешна кариера; во семеен живот со брачен партнер и деца; со сопствено место на живеење; со доволно финансии – но, без луксуз. Како дел од преферираниот животен стил се споменуваат: водењето на сопствен бизнис, викендичките и патувањата;
- ✓ Кај испитаниците доминира идентификација на политичката со партиската активност;
- ✓ Односот на младите кон политиката и нивниот ангажман во политичките процеси е претежно негативен, делумно поради верувањето дека со тоа ништо нема да се промени, а делумно поради асоцирањето на политиката со корупција, криминал и нечесност;
- ✓ Најголемиот дел од испитаниците преферираат да останат настрана од политичките процеси;
- ✓ Најголемиот број испитаници искажаа почит кон бракот како институција и основна заедница во општеството;
- ✓ Бракот меѓу лица од ист пол не им пречи на најголемиот број млади испитаници;
- ✓ Сите испитаници се задоволни од односот на своите родители кон нив и кон која било нивна образовна или кариерна иницијатива;
- ✓ Родителите на испитаниците им претставуваат позитивен пример во животот, професионално и морално.

Референци:

Јакимовски Ј., Топузовска Латковиќ М., et al. *Младински трендови во Република Македонија*. Скопје: Агенција за млади и спорт на Република Македонија, 2014.

Проект „Кореспондирање на младинските политики со приоритетите на младите во Република Македонија“, реализиран од Институтот „Прогрес“ и Институтот за социолошки анализи во 2015/16

Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска М., et al. *Студија за младите во Република Македонија 2013*. Скопје: Фондација Фридрих Еберт, 2013

Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска, М., Старова, Н. *Анализи за невработеноста на младите во Република Македонија*. Скопје: Фридрих Еберт Фондација, 2016.

<https://www.luxurydaily.com/millennials-active-luxury-buyers-but-spending-power-lies-in-older-generations/>

http://www.niu.edu/facdev/_pdf/guide/students/millennials_our_newest_generation_in_higher_education.pdf

http://www.huffingtonpost.com/delia-lloyd/millennial-generation_b_836931.html

МЛАДИТЕ И ОДНОСОТ КОН РАБОТАТА

Вовед

Младата работна сила е од круцијално значење за иднината на економијата на една земја, па оттаму се поставува како мошне значајно прашањето како да се привлечат младите на одредено работно место, но и како да се задржат на истото.

Генерацијата Y (милениумска генерација) е една од најобразованите генерации до сега, но истовремено и најмалку вработена, а како една од причините за тоа е фактот што светската економска криза настана во времето кога младите од оваа генерација достигнаа соодветна возраст за вработување. Но, и покрај ниската стапка на вработеност, младите од оваа генерација имаат поголема почетна плата за разлика од претходните генерации, па затоа може да се каже дека нивното образование се исплатува.¹⁸

За една организација да биде привлечна за вработување, приоритет број еден за оваа генерација е можноста за брз кариерен развој, компетитивната плата е на второ место, а на трето место можноста за обука и развој, додека како најзначајни фактори за прифаќање на работата се посочуваат: можноста за личен развој, репутацијата на организацијата, работното место и почетната плата.¹⁹ Според истото истражување, младите од милениумската генерација како најатрактивни организации за вработување ги сметаат оние брендови на кои им се воодушевувале како потрошувачи, и во голема мера преферираат да работат во организации чии вредности се совпаѓаат со нивните индивидуални вредности, во спротивно не би се вработиле или би ја напуштиле таквата организација.

Сознанијата од досегашните истражувања²⁰ укажуваат дека припадниците на оваа генерација се повеќе заинтересирани за сопствената кариера отколку за организацијата во којашто работат, дека не се карактеризираат со лојалност кон организацијата, но можат да бидат лојални кон одредени индивидуи (како претпоставениот), не се тимски играчи туку индивидуалци, и на честото менување на работните места гледаат како на предизвик. Подготвени се во поголема мера, за разлика од останатите генерации, да ги комбинираат работниот и приватниот живот. За нив е карактеристично мотото „Work hard, play hard“ (работи напорно,

¹⁸ Taylor, P. & Keeter, S. *MILLENNIALS: A Portrait of Generation next*. Washington: Pew Research Center, 2010: 15-35.

¹⁹ PwC. *Millennials at work: Reshaping the workplace*. 2010

²⁰ Macleod, Alison. *Generation Y: Unlocking the talent of young managers*, London: Chartered Management Institute. 2008: 3.

играј напорно), но во период од неколку години, а потоа да следи одмор/стагнација. Припадниците на оваа генерација воопшто не се против напорна работа и не се мрзеливи, единствено што очекуваат е за сработеното веднаш да бидат наградени. Сакаат да ја завршат работната задача подобро и побрзо од своите колеги, односно конкурентноста е во нивната природа.

Според Loyd²¹ тие не се идентификуваат со организацијата во којашто работат, туку со самата работа. Исто така долгите работни часови за нив не значат поквалитетна работа и поголема посветеност кон работодавачот. Поради предноста којашто ја имаат во познавањето и управувањето со технологијата, сметаат дека можат да работат надвор од работното место и да продуцираат високи перформанси и квалитет. За нив традиционалниот контекст на работење, или типичниот канцелариски начин на работа, значи залудно потрошено време, поради честата интеракција на работното место. Па оттаму, преферираат флексибилни работни аранжмани.

На припадниците на милениумската генерација им е мошне битно да добијат “фидбек” од претпоставениот/менаџерот за сработеното и се волни да учат од повозрасните/поискусните колеги. Понатаму, мошне им е битно да се чувствуваат поврзани со организациските цели, односно да се чувствуваат значајно и корисно, сакаат да работат во организациска култура која ќе ги предизвикува да го даваат најдоброто од себе.²²

Македонска млада популација/Секундарни извори

Во 2013 година е спроведено истражување²³ на репрезентативен примерок на испитаници од младата популација во Република Македонија (на возраст од 15 до 29 години), од страна на истражувачки тим на Институтот за социолошки и политичко–правни истражувања. Од големиот обем на прашања од истражувачкиот инструмент/анкетниот прашалник се анализирани аспектите кои се поврзани со очекувањата на младите кон работата. Како главни заклучоци од истражувањето, во однос на очекувањата на младите кон работата произлегуваат следните:

- младите поседуваат внатрешен локус на контрола, и сакаат да управуваат со својата иднина, но, негативните/непријатните случувања полесно им е да ѝ ги припишат на судбината, како на некаква виша сила;
- кариерата им е битна, но не и најбитна работа во животот;
- младите немаат отпор кон преземањето на ризик;
- како назначајни фактори за вработување младите ги посочуваат: на прво место – врските и пријателите; на второ место – политичките врски; на трето место – нивото на образование; на четврто место – професионалните способности; и на петто место – среќата;

²¹ Loyd, J. *The Truth About Gen Y*. Marketing Magazine. 2007: 112 -119.

²² BSG Conours. *Engaging Today's Young Employees*. 2007.

²³ Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска М., et al. (2013) Студија за младите во Република Македонија 2013. Скопје: Фондација Фридрих Еберт.

- како најзначајни фактори за прифаќање на одредена работа, младите ги вреднуваат: на прво место – платата; на второ место – сигурноста на работното место; на трето место – задоволството од работата; и на четврто место – социјалните релации;
- младите во најголем дел преферираат да се вработат во јавниот сектор, а на второ место е приватниот/бизнис сектор;
- дури 63% од младите сметаат дека тешко ќе најдат работа по завршувањето на студиите.

Резултати од квалитативното истражување

Земајќи ги предвид горенаведените карактеристики на македонската милениумска генерација, во конкретното истражување со користење на длабински интервјуа се одеше кон прибирање на подетални и подлабоки информации за нивниот однос кон работата, што ќе овозможи побогато разбирање на уникатноста на условите во кои се наоѓаат и значењето кои тие го имаат за нив. Испитани се следните аспекти: едукативна подготвеност за влез во светот на работата; очекувања од работното место; ставот кон менување работни организации; лична перцепција за себеси како работник.

Подготвеност за влез во светот на работата

Барањето на првата работа и првото вработување е сериозен подвиг со кој се соочува секој млад човек еднаш во животот. Покрај формалните барања, во стилот на пријавување во завод, средување на документација за здравствено и пензиско, отворање банкарска сметка, стапувањето во светот на работата носи со себе и други дилеми на кои треба да се најде соодветниот одговор. Предизвиците се во аклиматизирање на новата средина, соочување со различен тип на односи и учење од другите и од своите грешки. Настрана од карактеристиките на личноста кои го одредуваат начинот на кој личноста ќе се справи со новонастаната улога, основа за самодовербата на работното место е стекнатото знаење од формалното образование и можноста за примена на истото. Поради тоа на младите испитаници им беше поставено прашањето: *Дали образовниот систем во земјата ве подготвува за успешен влез во деловниот свет?*

Одговорите можеме да ги групираме во две категории: тие кои се делумно задоволни и тие кои се задоволни од образовниот систем и подготовката за влез во светот на работата.

- 1. Испитаници кои се делумно задоволни од формалното образование и подготовката за влез во деловниот свет.** Истите го истакнуваат како многу значајно унапредувањето на праксата во текот на студирањето со која ќе бидат во состојба да ја увидат директната примена на знаењето кое им се пласира од страна на професорите и наставните програми. Дел од нив сметаат дека образовните програ-

ми не се во тек со новите барања на глобалниот бизнис и дека не ги следат промените во истиот. Дел од нив сметаат дека - како во образованието, така и во деловното опкружување во Македонија има недостиг од професионализам, што се согледува со големо учество на врските и познанствата. Издвоени се неколку изјави кои ја дополнуваат сликата за ваквите заклучоци:

„Мислам дека образовниот систем не нè подготвува во толку висок степен за деловниот свет. Повеќе е важна праксата од секојдневниот живот и познавањето на пријатели и имање роднини кои може да ти помогнат и да те насочат за успешен влез во деловниот живот. Образовниот систем може да ти ја даде само основата за тоа, а не и повеќе.“

„Сметам дека образовниот систем во земјата делумно нè подготвува за успешен влез во деловниот свет. Со образованието што го добиваме на факултет се обучуваме за влез во деловниот свет, во областа во која студираме. Сепак, освен тоа, потребен е и оној практичен дел, каде што тоа што сме го научиле треба да видиме како функционира во праксата. Сметам дека праксата на работно место кое одговара на насоката на нашите студии многу би помогнало во таа подготовка за успешен влез во деловниот свет.“

„Динамиката на пазарот за работа е сменета и бара агилност и брзина. Мислам дека денешните образовни институции не се адаптирале во целост спрема новите предизвици на времето.“

2. Испитаници кои се задоволни од формалното образование и подготовката за влез во деловниот свет. Истите сметаат дека квалитетот на образовните програми и професорите е соодветен и на високо ниво. Се забележува академска зрелост односно свесност дека за време на студирањето треба да се учат и општи содржини кои го збогатуваат знаењето и ја унапредуваат мислата, а индиректно ќе влијаат на нивното снаоѓање во деловниот свет и понатамошниот живот. Се покажа високо ниво на свест за потребата од континуирано учење што е во согласност со модерниот концепт за доживотно учење. Во продолжение се дадени дел од изјавите кои ги илустрираат овие заклучоци:

„Задоволна сум од образовниот систем и подготвена сум за успешен деловен живот. Сите тие години додека учев во средно училиште и студирав на факултет имав исполнето време со наука и учење кое го правев со задоволство и имав потполна поддршка од моите родители и професорите и тоа ми овозможи успешен деловен живот.“

„Образовниот систем во кој се образував беше само вовед на она кое треба да го работам по завршувањето. Она кое е многу поважно е нашиот труд и да пробаме ние да се надоградиме и пробиеме во самото општество на тој начин.“

Очекувања од работното место

Во продолжение беа дадени низа прашања кои имаа цел да се види што испитаниците очекуваат од работата/работното место за да бидат задоволни и ентузијастични за работа. Требаше да се изјаснат за тоа што очекуваат од односите со менаџерите, соработниците, условите за работа, плата и меѓучовечките односи во организацијата. Генерално се потврдија наодите кои се однесуваат на оваа генерација млади луѓе, особено низ исказите за односот со менаџерот. За нив менаџерот е клучната фигура која ќе ја поттикне нивната мотивираност и од неговиот однос ќе зависи и нивното задоволство од работата. Како основна причина за нивниот континуиран ентузијазам и мотивираност го издвојуваат односот на менаџерот, кој треба да биде: професионален, коректен, отворен, пријателски, поддржувачки на ниво на ментор (да ги води и подучува и да им укажува на грешките). Воедно сакаат да бидат пофалени од истиот и соодветно наградени доколку се вложат повеќе од договореното. Многу им е битно претпоставениот да ја цени нивната работа, да ги пофалува и парично наградува. Тоа што не го сакаат од менаџерот е: манипулативен однос, афективни изливи проследени со викање, неможност да учествуваат во донесување на одлуки и ниски примања.

„Вработен сум во приватна компанија каде што имам одличен однос со мојот претпоставен; пред сè сме поставени пријателски во самата фирма и гледаме како да го извлечеме максимумот од неа сè со цел да донесеме поголем профит... Платата како и меѓучовечките односи се одлични, владее секогаш позитивна атмосфера, а со самото тоа се крева и продуктивноста на вработените. Сепак сметам дека во деликатни и битни моменти е добро да се почитува хиерархијата во самата фирма.“

„Односот со мојот претпоставен е многу пријателски. Ми се допаѓа тоа што можеме отворено да разговараме за идеите, предизвиците во нашето работење, проблемите и начинот на кој би ги надминале истите. Особено ми се допаѓа тоа што има трпение кога учам работи кои дотогаш не сум ги работела.“

„Немам никаков посебен однос со мојот менаџер. На почетокот сметав дека многу ќе научам од него, но со текот на времето и неговата аргументација сфатив дека тоа нема да се случи, туку се научив да живеам „покрај него“ односно да ги исполнувам неговите задачи без да ме мотивира, инспирира или воодушевува.“

„Од аспект на услови за работа нема никогаш да ме мотивира бидејќи нема некоја голема плата, иако организацијата прави пари; нема нормален однос кон вработените и се однесува како кон потчинети и небитни; нема задоволителни услови на работа (хигиена и сл.), но единственото што го почитувам е што не се води според некои нови „западни“ методи како: лажно зближување со вработените преку разни „retreats“, ручеци и дружби на кои никој не сака да оди. Од идеален менаџер би сакала да добијам мотивација (финансиски поткрепена или едно едноставно - “браво”), но и слобода во носењето одлуки во моето работење.“

Лојалност кон работната организација

Досегашните истражувања за милениумската генерација укажуваат дека овие млади луѓе не ги карактеризира голема лојалност кон организацијата, туку повеќе кон сопствената кариера и можеби кон одредена личност како што е менаџерот. Дополнително со интензивната употреба и високото познавање на комуникациската технологија секогаш се добро информирани, што им дава можност за споредба, но им овозможува и поголема мобилност. Во резултатите добиени од конкретното истражување каде испитаниците требаше да го дадат своето размислување на следното прашање: **„Дали сте подготвени да менувате работни организации (и на колкав временски период)? Ако да, која би била основната причина за тоа? Ако не, која е причината?“**, во голема мерка се потврдуваат овие карактеристики. Како главни причини за напуштање на организацијата ги гледаат несоодветната плата, неможноста за напредување и доколку согледаат дека работите во организацијата одат во лоша насока. Мал број на испитаници (вработени во државен сектор, од албанска етничка припадност, оние без факултет, што живеат и работат надвор од Скопје) истакнаа дека доколку е сè во ред во организацијата (плата, односи со менаџер и соработници), не би менувале организација.

Поголемиот дел од испитаниците на менувањето на работните организации не гледаат како на нешто лошо, туку напротив - како позитивен чекор - како за вработениот, така и за организацијата (свежа крв). Испитаниците промената на работното место ја гледаат како:

- предизвик и можност да се докажуваат;
- повеќе да заработат;
- да се почувствуваат исполнети со работата;
- да напредуваат во кариерата.

Во исказот цитран подолу е сублимирано карактеристичното мислење на младите за менување на работните организации:

„Сосема сум подготвена да менувам работни организации и професии. Досега сум сменила 4 професии и 4 организации и во ни една, како ни

во сегашната, не се замислувам во иднина. Би сакала да менувам на секоја петта година. Основните причини за тоа се: презаситеност, монотонија, неможност за напредок (до пет години, освен ако не станува збор за огромна фирма, лимитирана е можноста за напредување), исцрпеност од односите на луѓето во фирмата, убиен ентузијазам...“

Како вие самите би се опишале како работник?

Интересно беше и да се испита личната перцепција за тоа како себеси си се гледаат како работници. Од анализата на одговорите може да се забележи дека младите ги карактеризира извесна доза на самокритика и свесност за сопствените недостатоци, како и подготвеност да се вложат истите да ги надминат. Себе како работници главно се опишуваат:

- Сериозни и професионални;
- Одговорни, исполнителни и коректни;
- Комуникативни;
- Мотивирани за работа и учење со желба за успех и напредување.

Заклучок

Познавањето на младите може да биде од голема помош на организациите за процесот на регрутација и да им помогне на организациите да стекнат конкурентна предност, бирајќи ги најдобрите, но и на образовните институции за да ги унапредат наставните програми и приоди.

Свесноста дека постојат разлики помеѓу генерациите ќе им овозможи на организациите да развијат соодветни стратегии за регрутирање, но исто така и соодветни системи за наградување, планови за обука и развој, работни распореди и механизми за задржување на младите.

- ✓ Резултатите укажуваат на фактот дека македонската милениумска генерација во однос на работата е со истите карактеристики како и милениумците од Европа и САД;
- ✓ Главно се задоволни од образовниот ситем, но сите укажуваат на потреба од апликативност на наставните содржини, а тоа ќе се оствари преку подобрување на студентската пракса;
- ✓ Од работното место очекуваат добра плата, можности за кариерен развој, можност за докажување и ценење на нивните вложувања. Како клучна фигура ја истакнуваат улогата на менаџерот;
- ✓ Сметаат дека менувањето на организациите е позитивно како за вработениот така и за организацијата и треба да се практикува.
- ✓ Себеси како работници се гледаат како мотивирани за работа и учење со желба за успех и напредување.

Референци:

Taylor, P. & Keeter, S. MILLENNIALS: A Portrait of Generation next. Washington: Pew Research Center, 2010: 15-35.

PwC. Millennials at work: Reshaping the workplace. 2010

Macleod, Alison. Generation Y: Unlocking the talent of young managers, London: Chartered Management Institute. 2008: 3.

Lloyd, J. The Truth About Gen Y. Marketing Magazine. 2007: 112 -119.

BSG Conours. *Engaging Today's Young Employees*. 2007.

Топузовска Латковиќ, М., Борота Поповска М., et al. Студија за младите во Република Македонија 2013. Скопје: Фондација Фридрих Еберт, 2013.

ПРЕТПРИЕМНИЧКИ ИНТЕНЦИИ НА МЛАДИТЕ ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Вовед

Младата популација во Република Македонија се соочува со сериозни предизвици кои се резултат на неповолната општествена и економска состојба. Тие имаат негативно влијание врз нејзината позитивна проекција за сопствената иднина. Еден од најважните предизвици на младиот човек е како да дојде до пристојна работа и како да се реализира себеси во рамките на својата професија и кариерните аспирации. Статистичките податоци покажуваат дека стапката на невработеност е највисока кај младите лица на возраст од 15 до 24 години и изнесува 47,3 (Државен завод за статистика на РМ, Анкета за работната сила, 2015). Во таа смисла, кај нас и во светот, сè повеќе се потенцира важноста на развојот на младинското претприемништво,²⁴ кое се смета за „...потенцијален начин на интегрирање на младите луѓе на пазарот на труд ...“ (Greene, 2013:1). Изборот на младите да се вклучат во претприемничка активност може да донесе индивидуални и општествени придобивки. Самовработувањето, од една страна, му овозможува на младиот човек да ги развива сопствените искуства и работни капацитети и способности, истовремено стекнувајќи се со економска независност и благосостојба. Од друга страна, со својата економска активност, придонесува во економскиот развој и конкурентноста на националната економија, во креирањето нови работни места и влијае во формирањето на општите економски трендови.

Следејќи ги актуелните трендови во ЕУ и во останатите развиени економии во светот, а кои се однесуваат на креирање политики за развој на младинското претприемништвото, Република Македонија во последните неколку години прави напори и презема активности за промоција на претприемништвото и за создавање поволни услови кои би ги поттикнале младите на самовработување и креирање сопствени бизниси. Некои од нив се: 1) „Национална стратегија за млади, 2016-2025“ (Агенција за млади и спорт на РМ, 2015)²⁵; 2) Стратегија за претприемничко учење во РМ, 2014-

²⁴ Иако зборовите „претприемништво“ и „самовработување“ по дефиниција не се идентични, во текстот тие се користат како синоними од причина што податоците за претприемничките намери или избор на младите се однесуваат на самовработувањето (прифатено според OECD, 2013).

²⁵ Во тематската област „Вработување и поддршка пред вработување“, како четврта цел се определува „Обезбедување на систематска и координирана поддршка за развој на младинско претприемништво“.

2020 година (2014:2); 3) Проект за самовработување со кредитирање за млади лица до 29 години (МТСП)²⁶; 4) Програма за самовработување (АВРМ)²⁷; 5) Акциски план за вработување на младите, 2015 (МТСП)²⁸.

Иако се забележуваат извесни недостатоци, и во процесот на формулирање и во имплементацијата, успешноста на политиките на самовработување, младинските политики и стратегии за млади, како и нивните ефекти ќе бидат предмет на оценување во периодот што следи, во перспектива од неколку години, а во контекст на општите состојби во земјата.

Имајќи ја предвид важноста на младинското претприемништво, истражувањето е поттикнато од потребата подлабоко да се анализираат претприемничките интенции на младите, посебно факторите кои ги условуваат.

Теориска основа

Резултатите од неодамнешните квантитативни истражувања покажуваат дека младите во Македонија немаат особен интерес за започнување сопствен бизнис, односно имаат ниски претприемнички интенции. Во 2013 година е спроведено анкетно истражување на репрезентативен примерок од младата популација во Македонија.²⁹ Наодите од истражувањето за посакуваниот сектор за вработување покажуваат дека 60% од младите не сакаат да работат во бизнис секторот. Имено, за работа во јавниот сектор се определиле 39%, во меѓународни организации 13%, во НВО 4% и друго 4%. Во приватниот сектор преферираат да работат 34%. Останатите 6% се изјасниле дека не знаат (Топузовска Латковиќ, М. и др., 2013). Но, преференците за работа во бизнис секторот не значат дека младите се определуваат за самовработување и претприемништво. Во таа смисла, во истото истражување е испитано и колку младите сметаат дека се подготвени да започнат сопствен бизнис. Од вкупниот број на испитаници, 25% се сметаат за подготвени (многу подготвен 9% и подготвен 16%), додека 75% не се сосема подготвени (20% се донекаде подготвени; 18% се малку подготвени и значајни 37% воопшто не се подготвени). Во друга студија, од понов датум, насловена „Младинските трендови во Република Македонија“, меѓу другото, се презентирани податоци од истражувањето на ставовите на младите поврзани со посакуваниот сектор на вработување.³⁰ Дистрибуцијата на одговорите од прашањето „Каде би сакале да работите?“, покажува дека младите најмногу сакаат да работат во државната администрација и јавните претпријатија (28,6%) и во странство (21,9%). Освен тоа, 12,5% би сакале да работат во странски компании во земјата; 8,1% во меѓународни организации; 4,1% во домашни приватни фир-

²⁶ За ова повеќе на <http://www.mtsp.gov.mk/proekt-za-samovrabotuvanje-so-kreditiranje.nspj>

²⁷ За ова повеќе на <http://www.avrm.gov.mk/programi-za-vrabotuvanje.nspj>

²⁸ За ова повеќе на http://www.mtsp.gov.mk/content/pdf/vrabotuvanje_mladi_akciski.pdf

²⁹ Репрезентативен примерок од 1026 испитаници на возраст од 15 до 29 години.

³⁰ За целите на истражувањето е спроведено анкетно истражување (лице в лице) на репрезентативен примерок на младата популација (на возраст од 15 до 29 години). Вкупен број испитаници е N = 1190.

ми кај друг сопственик и 7,5% немаат став. Индикативно е тоа што само 17,3% од младите посакуваат да водат сопствен бизнис (Јаќимовски, Ј. и др., 2015). Ваквите резултати не се оптимистички бидејќи покажуваат надолен тренд на претприемничките интенции на младите во Македонија.

Интенцијата да се биде претприемач/самовработен е најдобар предиктор на актуелното однесување насочено кон креирање фирма. Моделот на претприемнички интенции на Франциско Линан претпоставува дека намерата да се стане претприемач и да се започне сопствен бизнис е условен од одредени комплексни и често меѓусебно поврзани фактори, меѓу кои се индивидуалните и општествените ставови (Liñán, 2005). Овој модел е креиран врз основа на теоријата на планирано однесување на Ајзен (Ajzen, 2002), според која човековото делување е водено од : а) нормативни уверувања кои резултираат во социјален притисок и субјективни норми; б) бихевиорални уверувања кои продуцираат ставови за однесувањето и в) контролни уверувања кои создаваат перципирана бихевиорална контрола. Индивидуалните акции и однесување се детерминирани од бихевиоралните интенции кои се посилен доколку се поповолни ставовите кон одредено однесување, субјективните норми и перцепцијата за бихевиоралната контрола. Во таа смисла, според моделот на Линан, личноста би ја донела својата одлука за започнување сопствен бизнис базирајќи се на три основни елементи, кои се сметаат за експланаторни варијабли на претприемничката интенција (Liñán, 2005:3):

- Перципираните општествени норми за таквата кариерна можност (субјективни норми);
- Личните преференци или колку претприемништвото, т.е. да се биде самовработен, е привлечна/посакувана опција за личноста (лични ставови за претприемничко однесување);
- Личната перцепција за изводливоста да се биде претприемач, т.е. перцепција за тоа колку е лесно/тешко да се исполни однесувањето кое е од интерес (перцепција за самоефикасност и чувство за капацитет да се исполни претприемничко однесување – перципирана бихевиорална контрола).

Слично, Грин сугерира дека различни микро и макро детерминанти се фактори кои влијаат на одлуката за самовработување (Greene, 2013). Во извештајот на Еурофонд, врз основа на спроведени истражувања, се наведуваат одредени фактори кои имаат влијание (Eurofound, 2015). На микро ниво: 1) постарите млади, посебно машки, е поверојатно да бидат самовработени; 2) оние со повисок степен на образование е поверојатно да се одлучат за самовработување; 3) минатото работно искуство и претходната професионална позадина се важни фактори и 4) постојат силни докази дека децата на самовработени родители го следат патот на родителите. На макро ниво: 1) одлуката за самовработување е под влијание на општественото и регионалното опкружување, како и макроекономскиот циклус и 2) културните и општествените ставови играат голема улога.

Операционализација на варијаблите

Наодите од претходно споменатите релевантни истражувања на младата популација, кои се однесуваат на подготвеноста за започнување сопствен бизнис, укажаа на потребата од понатамошно истражување на претприемничките интенции, како и причините за нискиот интерес и ниската лична преференца на младите да стартуваат свој бизнис. Истражувањето е дизајнирано на таков начин што се надоврзува на претходните квантитативни истражувања за претприемничките интенции на младите во Македонија, а во кои се детектираат ниски претприемнички интенции. Но, квантитативните податоци, главно, се ограничени на мапирање на општата дистрибуција по прашањето за интересот и подготвеноста за започнување сопствен бизнис и не даваат подлабоко разбирање за факторите на истражуваниот феномен. Од тие причини, во истражувањето се применува квалитативниот метод и се тргнува од претпоставката дека не постои една конкретна реалност, туку дека секоја индивидуална перцепција на реалноста придонесува за разбирање на поголем социјален феномен. Затоа, во истражувањето се настојува да се прикажат што е можно повеќе гледишта за да се добие поголем опсег на различни перспективи за детерминантите на претприемничките интенции.

Оттука, основната цел на ова истражување е, преку примена на квалитативниот метод, да се добијат подлабоки сознанија и да се истражи природата на претприемничките интенции преку испитување на факторите кои ги детерминираат, како и нивната меѓусебна поврзаност.

Истражувањето тргнува од основното истражувачко прашање: Кои се причините поради коишто младата популација повеќе сака да работи во јавниот сектор и го одбегнува претприемништвото како кариерна цел, т.е. зошто постои ниска претприемничка интенција кај младите?

Од ова произлегуваат и следните истражувачки прашања кои се однесуваат на факторите на претприемничките интенции:

- Какви се културните и општествените норми и ставови за претприемничко однесување?
- Какви се личните ставови за претприемничко однесување?
- Каква е личната перцепција за изводливоста да се биде претприемач?
- На кој начин овие три фактори се меѓусебно поврзани и како влијаат на намерата да се стане претприемач?

Факторите на претприемничките интенции се испитуваа преку отворени прашања (*open-ended questions*) кои беа интегрален дел од полуструктурирано интервју, дизајнирано за потребите на истражувањето за „Студија за млади во Република Македонија, 2016“.³¹ Се дефинира сет од три прашања според елементите на моделот на претприемнички интенции на Франциско Линан (Liñán, 2005) и од него развиениот и валидиран прашалник за претприемнички интенции (Liñán and Chen, 2006).

³¹ Повеќе за методологијата и истражувачкиот дизајн види во делот каде е опишана методологијата на целата студија.

Истражувачки наоди

Културни и општествени норми и ставови за претприемничко однесување

Перципираните културни и општествени норми ги покажуваат општественото вреднување и општествениот притисок врз личноста да практикува или не претприемничко однесување. Поточно, се однесува на перцепцијата на личноста како луѓето од поблиското и поширокото нејзино опкружување ја вреднуваат одлуката да се биде претприемач. Ваквите нормативни уверувања ги содржат очекувањата на другите, ја формираат мотивацијата на личноста за усогласување со таквите очекувања и ги поставуваат субјективните норми кои ја условуваат претприемничката интенција. За да се испитаат културните и општествените норми и ставови, од испитаниците се побара да ги искажат своите ставови по следното прашање: *Доколку сте сопственик на фирма или доколку се одлучите во иднина да формирате своја фирма, како на тоа реагираат или би реагирале луѓето кои се во Вашето непосредно опкружување? Објаснете подетално што мислат и какви се ставовите на членовите на Вашето семејство, Вашите другари, Вашите колеги и пријатели, за Вашето ангажирање како претприемач/самовработен. Исто така, објаснете пошироко, според Вас, каква е улогата на претприемачите во општеството.*

Од одговорите на испитаниците кои потекнуваат од семејство кое води претприемнички бизнис, се забележува дека постои спротивставеност на перцепцијата за ставовите од поширокото и потесното семејно опкружување. Најчесто, перцепцијата за првото е негативно, а за второто е позитивно. Исто така, евидентна е и позитивната перцепција за улогата на претприемачите во општеството.

Дипломиран, вработен во семеен бизнис, 23 год. од Тетово, го кажа следново:

„Претприемништвото е добродојдено во моето семејство и така било 150 години. Од друга страна, не знам до кој степен е тоа така и кај другарите. Многумина се критички настроени и со право го земаат отворањето на сопствена фирма во ова време како ризично. Тоа се должи на олигополијата, недостигот на стабилност во економијата и законодавниот систем, а посебно законот за наплата. Сепак претприемништвото и поттикот за приватна сопственост се во секој од нас. Како такви, тие се столб на едно здраво општество, произведуваат добра со додадена вредност, имаат улога на превенција против монополот и се жив доказ за тоа дека трудољубивоста и умешноста знаат да бидат цврст адул.“

Студентка од Прилеп има ваква перцепција:

„Верувам дека луѓето во моето пошироко опкружување се повеќе љубоморни и не би имала никаква корист од нив, додека луѓето кои се во моето потесно опкружување се оние од кои би ја добила потребната поддршка. Улогата на претприемачите е да преземаат ризици, да подготвуваат стратегии, да изберат поволни можности при формирање и раководење со бизнисот.“

Во иста насока се и следниве искази:

„Потекнувам од семејство кое води приватен бизнис, така што ги знам и лошите и добрите страни. Ситуацијата во земјава е многу тешка за да се успее со сопствен бизнис. Кога структурно би функционираше државата како што треба, претприемништвото би било од голема помош. Се зголемува животниот стандард, се отвораат нови работни места, конкуренцијата има позитивен ефект итн.“

„Околината би ме поддржала во мојот избор да формирам своја фирма. Приватните фирми имаат позитивна улога со тоа што отвораат работни места, но можат да имаат и негативна, зависно од работните услови и улогата на пазарот. Даваат простор за лично богатење, но многу лесно можат да предизвикаат и штета врз самовработените и нивните работници.“

„Во непосредното опкружување за формирање на своја фирма не гледаат со некој ентузијазам, не мислат дека може да се успее. Членовите на моето семејство пробале неколку пати, ама имале доста пречки и тешко беше во водењето на бизнисот...“

Иако поширокото опкружување преферира вработување во јавната администрација, семејството кое води своја фирма го поддржува претприемничкото работење.

„Моите пријатели сметаат дека е многу подобро да се вработат во администрација отколку да размислуваат за сопствен бизнис и отворање на сопствена фирма. Моето семејство води сопствен бизнис и е сосема ЗА отворање на фирми. Во Македонија, претприемачите се стремат за лично да се збогатат (како и секаде во светот), а најмоќните креираат и политики кои им одговараат за сопствените бизниси (поддржувајќи нечији ставови).“

Ставовите на двајца млади претприемачи покажуваат негативна перцепција за водење сопствен бизнис на пошироката околина:

„Јас сум сопственик на компанија и реакцијата на луѓето околу мене беше дека сум луд што сум оставил супер работа за да основам своја компанија. Водењето на компанија е можеби најтешкото нешто што сум го направил во животот.“

„Јас сум сопственик на приватно училиште за странски јазици веќе три години, и полека, но сигурно, се пробивам во деловниот свет. Реакциите од околината беа различни: мајка ми ми даде безрезервна поддршка и делумна финансиска помош, дечко ми беше со мене цело време во мојата „борба“ за пробивање во деловниот свет, исто и најблиските другарки и роднините. Но, имаше и скептици околу мене, чијашто недоверба се движеше од негативни коментари до отворено спротивставување на мојата идеја; за среќа, нивното мислење воопшто не ми беше важно.“

Негативниот културен и општествен став, според исказите на еден испитаник „се должи на менталната матрица во Македонија“.

Посебно се истакнува негативниот став произлезен од недовербата во системот на државата и нејзиното функционирање.

„Сметам дека моменталната ситуација во нашата држава би ги натерала и оние најблиските од семејството, пријателите и колегите да не веруваат во започнувањето сопствен бизнис, не поради тоа што не сметаат и не веруваат во нас, туку едноставно не веруваат во системот на државата и нејзиното функционирање.“

„Поголемиот дел од луѓето не би дале поддршка за отворање сопствена фирма. Тоа е поради нестабилната општествена состојба во Македонија и ризикот од тоа лесно „да пропадне бизнисот“. Освен тоа, друг аспект е растење на почетен бизнис и неговите потешкотии. Ова е во контекст на нелојалната конкуренција и политички детерминирани бизниси. Претприемачот во моментот е во незавидна позиција бидејќи гледа да оствари личен профит наспрема квалитетот, отвора нови работни места, но ги девалвира преку ниски плати и пријавување на најниска плата.“

„...би биле загрижени, затоа што генералниот став е дека за водење бизнис е потребно многу ризикување и уште повеќе во нашата средина треба помош, заштита и врски со власта.“

Изразен е ставот дека претприемачите имаат основна цел за лично богатење, што често е проследено со негативен општествен став. Некои карактеристични искази на испитаниците се следниве:

„Улогата на претприемачите е пред сè за лично богатење.“

„...доколку одлучам да формирам своја фирма, знам дека реакцијата на моето семејство и другари би била да размислам убаво, дека кризни времиња се сега, тешко одело приватното, големи казни, односно дека е голем ризик таквиот потег. Според мене, првично, секој претприемач има цел да оствари личен профит. Кај нас, најчесто, се врши експлоатација на трудот и работниците се недоволно платени и работат во услови кои се под секое можно ниво.“

„Мислам дека првата реакција на моите најблиски би била смеешење, а потоа обид да ме одвратат од идејата. Улогата на претприемачите треба да биде позитивна во општеството, но се чини дека повеќето од нив ги користат нивните позиции за лечење на фрустрациите и нетретираните психолошки заболувања, експлоатација на вработените, несоодветно нивно финансиско и психолошко вреднување и сл.“

Во исказите, многу поретко се сретнува истовремено искажан позитивен став на околината и позитивно мислење за претприемачите во општеството.

„Доколку отворам своја фирма, ќе имам голема поддршка од моето семејство, пријателите и од колегите. Улогата на претприемачите е голема оти од тоа ќе имаат можност за вработување сите невработени.“

„...следејќи ги нашите услови, кога економијата не е во најдобра форма, кога државата не треба да биде најголемиот работодавец, претприемништвото и претприемничкото однесување се клучен фактор за постигнување на економски развој и намалување на невработеноста.“

Лични ставови за претприемничко однесување

Ставовите за претприемничкото однесување се условени од личното вреднување (позитивно или негативно) да се биде претприемач. Тоа може да биде искажано како чувство, но и како размислување за проценка на бенефитите. Личните уверувања за можните исходи од претприемничко однесување резултираат во ставови кои фаворизираат или не фаворизираат професионална привлечност за претприемништво. За да се испитаат личните ставови, беше поставено следното прашање: ***Колку е привлечно за Вас да се биде претприемач/самовработен? Доколку не е атрактивно за Вас, објаснете подетално зошто? Доколку сметате дека е привлечно за Вас, објаснете ги подетално Вашите ставови.***

Претприемничко однесување е водено од желбата за независност во работењето и, пред сè, личен финансиски успех. Таков пример е следниов исказ:

„Да сум самовработена е привлечно за мене. Тогаш си сам свој газда, не даваш отчет на никој надреден, сам го водиш бизнисот и се грижиш она што го градиш да го донесеш на врвот. Знаеш дека она за што се залагаш подоцна ќе биде во твоја корист и ќе имаш лична придобивка, а не твојот надреден “да го собира кајмакот” од твојата напорна работа.“

Исто така, привлечноста на опцијата да се биде самовработен е афектирана од стремежот за личен професионален успех и исполнување на целите.

„Привлечно е да се биде самовработен заради осамостојување и заради контрола и одговорност кон сè што правиш и работиш. Идејата дека сам креираш и ги водиш процесите во сопствената фирма дава и лично задоволство доколку има успех.“

„Привлечно ми е поради можноста за постигнување на личен успех, достигнување на крајните цели и исполнување на своите идеи.“

„Да се биде претприемач/самовработен е доста привлечно, бидејќи сметам дека доколу сакаме да промениме нешто во светот, поконкретно во деловниот свет, треба да почнеме од самите нас...“

И во наративите на младите претприемачи доминира позитивниот став за претприемничко делување и тој се темели на уверувањата за независност, креативност, слобода во работењето и финансиска самостојност.

„Училиштето го отворив заради желбата да се осамостојам, и како професионалец и финансиски, и ентузијазмот за работа ми е сè уште ист, најверојатно затоа што работам за себе, а познато е дека тогаш луѓето се најефикасни и најефективни.“

„Живееме во ера кога да си претприемач е кул и тренди, но вистината е дека тоа е најтешкото нешто што ќе го направите во животот, освен ако водите нелегален бизнис и не ги плаќате вработените. Ако отворате компанија за да направите милиони, не правете го тоа. Милионите не се прават толку брзо на легален начин.“

„Лично отсекогаш сум се стремела за сопствен бизнис. За мене како карактер е идеално, бидејќи корпоративното работење ми пречи. Сакам слобода на работење и изразување.“

Индикативно е дека испитаниците не се гледаат во претприемнички бизнис поради негативна проценка на бенефитите и неверување во успех на сопствена фирма, но и заради лошата претприемничка клима во државата во која има влијание и политиката.

„За мене не е привлечно да се биде самовработен и да се започне бизнис бидејќи живеаме во едно општество каде што големите компании имаат создадено некој вид на сопствен монопол каде е многу тешко да се пробие нов бизнис... за жал, тука голема улога има и негативната клима од политиката...“ (студент на постдипломски студии, 26 год., Скопје, Македонец)

„Не е привлечно да се биде претприемач во Македонија поради многуте стресови кои ќе ги донесе работата, справувањето со целото изместено општество, неспиенето од стрес и страв дали ќе се обезбеди плата, дали ќе се платат сите даноци и придонеси, дали ќе се најдат соодветни луѓе за соработка и сл.“

Професионалната привлечност за претприемништво може да биде ниска поради немање афинитети за таков тип на вработување или стравот од неуспех.

„За претприемач треба да се има желба, но и чувство за работа. За мене не е привлечно од едноставна причина што никако не можам да се пронајдам во таа улога.“

„Не сакам да се заморувам со водење своја фирма. Сакам државно да работам.“; „Да се води своја фирма не е добро. Пропаѓаат.“

Лична перцепција за изводливоста да се биде претприемач

Претприемничкиот капацитет на личноста се истражува преку личната перцепција за можноста или остварливоста да се биде претприемач. Таквата перцепција е под влијание на уверувањето за тоа колку одредени внатрешни фактори можат да го попречат или олеснат претприемничкото однесување. Испитаниците одговараа на прашањето: **Какво е Вашето мислење за Вашите лични капацитети за водење претприемнички бизнис. Објаснете повеќе што мислите за:**

- *ваашата подготвеност да се ангажирате во претприемничка активност;*
- *претприемништвото како професионална цел;*
- *спремноста да вложите напор во формирање и/или развој на своја фирма; во колкав степен е ова лесно/тешко за Вас; колку е за Вас лесно/тешко да ги контролирате процесите и активностите;*
- *уверувањето дека ќе бидете успешен претприемач.*

Во исказот на млада претприемачка од Куманово се препознава дека покрај професионалната привлечност, важен фактор е личната ангажираност и спремноста за напорна работа.

„Сметам дека имам капацитет за водење свој бизнис, како што се покажа во изминатите три години. Успехот не го постигнав само со желба, туку со макотрпен труд и посветеност. Вложив и ќе продолжам да вложувам и енергија и време...“

Во иста насока е мислењето на средношколецот чии родители се претприемачи, кој го мисли следново:

„Претприемништвото ми е професионална цел. Сакам и се подготвувам во таа насока. Подготвен сум да вложам максимален напор иако верувам дека ќе биде многу тешко, ама планирам да бидам успешен.“

Перципирана бихевиорална контрола или поинаку, личната перцепција за изводливоста да се биде претприемач, во дадениот исказ на студентката е именуван како „*посебен начин на однесување*“. Таквото однесување подразбира самодоверба, одговорност, упорност и способност за управување со процесите.

„Квалитетите на успешниот претприемач вклучуваат перспективи и посебен начин на однесување. Моите лични капацитети укажуваат на тоа дека јас предизвиците ги гледам како можности, имам самодоверба, одговорна сум, знам да планирам и сум креативна. Никогаш не се откажувам и го предвидувам личниот успех. Подготвена сум да се ангажирам во претприемничката активност, да ги основам, контролирам и усовршувам процесите, но, сепак, првиот чекор е секогаш најтешкиот дел од патот...“

Позитивни контролни уверувања кои создаваат чувство за капацитет за исполнување на претприемничко однесување се претставени и во наредните искази, во кои се забележува силна верба во себе и сопствените способности.

„Верувам во моите капацитети за водење претприемнички бизнис. Не ми е тешко да ги контролирам процесите во фирмата.“

„Верувам во себе, би бил добар претприемач кој ќе се докаже со текот на време. Имам голема самодоверба дека ќе успеам во тоа... Спремен сум да вложам напор во развој на мојата фирма за да станам успешен во бизнисот.“

Од наративите на испитаниците се воочи и потребата на младите за претприемничка едукација која е неопходна за да може младиот човек да ја процени посакуваноста и остварливоста на претприемничкото однесување и претприемничкиот капацитет. Таков став е истакнат во следните две изјави.

„Сметам дека немам доволно познавање од бизнис и менаџирање за да можам да се ангажирам во претприемништво и да преземам такви активности. Но сметам дека имам доволен капацитет за водење сопствен бизнис.“

„...човек не се раѓа способен - станува способен. Претприемништвото е интересно како професионална определба, но бара жртва за да се оформи и успее проектот... Процесите мислам го контролираат претприемачот првите 10-15 години, па после полека *vice versa*.“

Дискусија и заклучок

Анализата на личните наративи, добиени од одговорите на прашањата во полуструктурираното интервју, овозможува подлабоко да се испитаат ставовите на младите. Дискусијата по наодите произлезени од овие наративи, се фокусира на забележаните обрасци кои повеќекратно се повторуваа во интервјуата, а се поврзани со факторите кои ги условуваат претприемничките интенции, следствено и претприемничкото однесување.

Испитаниците чии родители водат претприемнички бизнис имаат позитивна перцепција за културните и општествените ставови на нивното потесно опкружување. Ваквите општествени норми создаваат микро средина во која се поддржува претприемничко однесување на индивидуата. Поточно, овие млади лица имаат субјективни норми и ставови кои, под влијание на потесното семејно опкружување, ги фаворизираат нивните лични претприемнички интенции. Ова е затоа што семејствата во кои претприемничкиот или семејниот бизнис е економска активност од која се генерираат основни приходи за живот и, уште повеќе кога родителите се успешни во својот деловен потфат, кај младите членови на семејството таа состојба прераснува во посакуван образец на однесување. Ова сугерира дека самовработувањето може да се пренесува интергенерациски (Green, 2013), на начин што родителите, преку улогата на успешен модел, влијаат врз склоноста на своите деца за самовработување како кариерен избор, било преку наследување на семејната фирма, било преку стартување своја сопствена (Niittykangas and Tervo, 2005; Colombier and Masclet, 2008).

Низ наративите на испитаниците се забележува дека оние со позитивна перцепција за културните и општествените ставови на нивното потесно и пошироко опкружување по однос на претприемничкото однесување, истовремено имаат и позитивна перцепција за значајноста на претприемништвото и неговата улога во креирање општествена благосостојба.

Негативните општествени ставови за почнување сопствен бизнис и од потесно и од пошироко опкружување често се проследени со негативно мислење за претприемачите (преприемачите мислат само за лично богатење и ги експлоатираат вработените) и недоверба во системот на државата и нејзиното функционирање. Ова е, веројатно, резултат на: негативните примери за работодавците и нивните фирми кои често можат да се слушнат во јавноста; периодот на транзиција и „матниот“ премин на државниот капитал во приватна сопственост; недоволно истакнување на позитивните примери на чесни претприемачи кои работат професионално; нелојалната конкуренција; нефункционирање на вистинска пазарна економија, при што одредени фирми се фаворизираат и стануваат успешни, не преку пазарен натпревар, туку преку близокост до одредени структури; корумпираноста, која младите претприемачи ја сметаат за сериозна бариера во водењето на својот бизнис (Забијакин Чатлеска и др., 2016). Кога претприемништвото и

претприемачите имаат лош имиџ во општеството, како последица, младите помалку се склони за влез во претприемнички потфат и не размислуваат за самовработувањето како за атрактивна опција. Позитивните општествени ставови се важен чекор за креирање за пријателско бизнис опкружување, што, пак, позитивно ќе влијае на намерата на младите за самовработување (Bergmann, 2009). Иако е тешко да се раздвои влијанието на институциите од влијанието на културата и општествените ставови, институциите, преку промовирање на јавни политики, имаат важна улога во обликување на претприемничката клима.

Професионалната привлечност кон претприемништвото се базира на уверувањето дека овозможува независност во работењето, личен финансиски и професионален успех. Од друга страна, самовработувањето не е посакувана опција зашто се поврзува со непостоење на склоност кон таков тип работа, голема лична одговорност или страв од неуспех.

Одлуката да се биде самовработен е условена и од перцепцијата за степенот на остварливост за претприемништвото како кариера. Чувството за капацитет за исполнување на претприемничко однесување испитаниците го искажуваат преку: силна самодоверба, перцепција за високи лични способности, одговорност, упорност, способност за управување со процесите, посветеност и подготвеност да се вложи голем работен напор.

На крај, наодите ја покажаа важноста на претприемничкото образование, кое им овозможува на младите да развијат личен капацитет за проценка на изводливоста да се практикува претприемничко однесување, која потоа ќе влијае на степенот на претприемничката интенција.

Референци:

- Ajzen, I. (2002), “*Constructing a TpB Questionnaire: Conceptual and Methodological Considerations*”.
<http://www.uni-bielefeld.de/ikg/zick/ajzen%20construction%20a%20tpb%20questionnaire.pdf>
- Анкета за работната сила, 2015* (2016), Статистички преглед: Население и социјални статистики, 2.4.16.02 843. Државен завод за статистика на РМ: Скопје.
<http://www.stat.gov.mk/Publikacii/2.4.16.02.pdf> (пристапено на 15.10.2016)
- Autio, E. and Wennberg, K. (2010), “*You think, therefore, I become: Social attitudes and the transition to entrepreneurship*”, paper presented at DRUID Summer Conference 2010, Imperial College London Business School, 16–18 June 2010, London.
http://www.academia.edu/2868386/You_think_therefore_I_become_Social_Attitudes_and_the_Transition_to_Entrepreneurship
- Bergmann, H. (2009), “Cultural aspects of entrepreneurship”, in “*Strengthening entrepreneurship and economic development in East Germany: Lessons from local approaches*”, OECD Centre for Entrepreneurship, SMEs and Local Development (CFE), Paris/Trento.
<http://www.oecd.org/site/cfecpr/42367462.pdf> (пристапено на 14.10.2016)
- Colombier, N. and Masclet, D. (2008), “Intergenerational correlation in self employment: some further evidence from French ECHP data”, *Small Business Economics*, Vol.30, No.4, pp 423–437.

- Elder, S., Novkovska, B., Krševa, V. (2013), „*Labour market transitions of young women and men in the former Yugoslav Republic of Macedonia*“. Geneva: International Labour Office-ILO
- Eurofound (2015), *Youth entrepreneurship in Europe: Values, attitudes, policies*, Publications Office of the European Union, Luxemburg.
<http://www.eurofound.europa.eu/publications/report/2015/labour-market/youth-entrepreneurship-in-europe-values-attitudes-policies> (пристапено на 25.08.2016)
- Green, F. (2013), *Youth entrepreneurship: A background paper for the OECD Centre for Entrepreneurship, SMEs and Local Development*, OECD & LEED, Paris.
http://www.oecd.org/cfe/leed/youth_bp_finalt.pdf (пристапено на 10.04.2016)
- Јаќимовски, Ј. и др. (2015), „*Младинските трендови во Република Македонија*“, Агенција за млади и спорт на Република Македонија и Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања – Скопје.
- Liñán, F. (2005), “*Development and validation of an Entrepreneurial Intention Questionnaire (EIQ)*”, Conference: Fostering Entrepreneurship Through Education.
http://www.researchgate.net/publication/235937856_Development_and_Validation_of_an_Entrepreneurial_Intention_Questionnaire_EIQ (пристапено на 25.04.2016)
- Liñán, F. and Chen, Y.W. (2006), “*Testing the entrepreneurial intention model on a two-country sample*”, Universitat Autònoma de Barcelona, Departament d’Economia de l’Empresa
http://ddd.uab.cat/pub/estudis/2006/hdl_2072_2213/UABDT06-7.pdf (пристапено на 25.04.2016)
- Национална стратегија за млади, 2016-2025* (2015), Агенција за млади и спорт на Република Македонија.
http://www.ams.gov.mk/images/dokumenti/mladi/National_Youth_Strategy_2016-2025_mkd.pdf (пристапено на 13.10.2016)
- Niittykangas H. and Tervo H. (2005), “Spatial variations in intergenerational transmission of self-employment”, *Regional Studies*, 39, 319–332.
- Стратегија за претприемачко учење во Република Македонија, 2014-2020 година*, (2014), Министерство за образование и наука на РМ,
<http://www.mon.gov.mk/images/Artic-zDOC/Strategija%20za%20pretpriemacko%20ucenje%20vo%20RM%202014-2020%20MK%20%202.12.2014.pdf> (пристапено на 10.04.2016)
- Топузовска Латковиќ, М. и др. (2013). „*Студија за младите во Република Македонија*“, Фондација Фридрих Еберт, Канцеларија во Македонија, Скопје и Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања – Скопје.
- Забijaкин Чатлеска, В., Борота Поповска, М. и Топузовска Латковиќ, М., (2016), „*Мултиетничка истражувачка студија за младинско претприемништво*“, Фондација за менаџмент и индустриско истражување, Скопје и Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, Институт за социолошки и политичко-правни истражувања – Скопје.

